

**Πανεπιστήμιο Αθηνών
Φιλοσοφική Σχολή
Τμήμα Γερμανικής Γλώσσας και Φιλολογίας**

*Αναμόρφωση Προπτυχιακού Προγράμματος Σπουδών
(ΕΠΕΑΕΚ)*

Επιστημονικώς Υπεύθυνη του Προγράμματος: Καθηγήτρια Φ. Μπατσαλιά

Μάθημα:

ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ ΚΑΙ ΥΠΕΡΚΕΙΜΕΝΟ (HYPERTEXT)

Χειμερινό εξάμηνο 2004-5

Διδάσκουσα: Εύη Πετροπούλου

Περιεχόμενο φακέλου / CD:	
Περιγραφή και απόδοση πεπραγμένων στο μάθημα «Λογοτεχνία και Υπερκείμενο»	
1. Περιεχόμενα	Περιεχόμενα φακέλου / CD
2. Περιγραφή	Γενική περιγραφή του μαθήματος: <ul style="list-style-type: none">• Στόχοι• Επίπεδο φοιτητών, στους οποίους απευθύνεται το μάθημα• Προϋποθέσεις για την παρακολούθηση του μαθήματος
3. Διάρθρωση σεμιναρίου	Επιγραμματική διάρθρωση των μαθημάτων του σεμιναρίου: <ul style="list-style-type: none">• Χρονοδιάγραμμα και σύντομη περιγραφή των μαθημάτων
4. Πρωτόκολλο Μαθημάτων	Πρωτόκολλο μαθημάτων
5. Υλικό	Υλικό <ul style="list-style-type: none">• Υλικό, που μοιράστηκε στους φοιτητές.• Πρόσθετο Υλικό• Σχετική Βιβλιογραφία• Παρατηρήσεις
6. Αξιολόγηση	A. Αξιολόγηση φοιτητών B. Συστήματα αξιολόγησης του μαθήματος <ul style="list-style-type: none">• Ερωτηματολόγιο για την αξιολόγηση του μαθήματος από τους φοιτητές• Ερωτηματολόγιο για την αξιολόγηση του μαθήματος από τον διδάσκοντα
7. Appendix	Appendix Κείμενα (Μόνον για την έντυπη εκδοχή: βλ. το υλικό στον φάκελο του μαθήματος, στο Αρχείο του ΠΠΣ, Βιβλιοθήκη τμήματος Γερμανικής Γλώσσας και Φιλολογίας.)

8. Αποτελέσματα	Αποτελέσματα <ul style="list-style-type: none">• Πρόταση Υπερκειμένου που αναπτύχθηκε στο σεμινάριο (απόσπασμα), με βάση μια προσέγγιση του υπό εξέταση κειμένου από την πλευρά της ερμηνευτικής.• Ενδεικτικά: εργασίες φοιτητών.
------------------------	---

ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ ΚΑΙ ΥΠΕΡΚΕΙΜΕΝΟ (*HYPertext*)

Χειμερινό εξάμηνο 2004-5

Διδάσκουσα: Εύη Πετροπούλου

2. ΓΕΝΙΚΗ ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΤΟΥ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ

- *Στόχοι*

Σκοπός του συγκεκριμένου μαθήματος ήταν η εξοικείωση των φοιτητών με τα «νέα μέσα», και συγκεκριμένα με το Internet, καθώς και με τη χρήση του και την εφαρμογή του για τους σκοπούς της Λογοτεχνίας (έρευνα και μελέτη πρωτογενούς και δευτερογενούς υλικού/*Primär- και Sekundärliteratur*). Αντικείμενο του μαθήματος ήταν η έννοια του Υπερκειμένου (*Hypertext*), η θεωρία και η πράξη του.

Στο μάθημα προσεγγίσαμε ερμηνευτικά ένα διήγημα του Franz Kafka, το «*Das Urteil*» και επιχειρήσαμε την ενδεικτική κατασκευή Υπερκειμένων, σε σχέση με το υπό εξέταση κείμενο.

Οι φοιτητές είχαν έτσι τη δυνατότητα να έχουν μπροστά τους μία μορφή ηλεκτρονικού παλίμψηστου, δηλαδή απανωτές γραφές (το πρωτογενές λογοτεχνικό κείμενο, ερμηνείες του κειμένου βασισμένες σε διαφορετικές θεωρίες της λογοτεχνίας, πρωτογενή κείμενα θεωρίας, βιογραφικά προσώπων, που εμφανίζονται στα κείμενα κ.ο.κ.), οι οποίες επιτρέπουν έναν νέο τρόπο ανάγνωσης των κειμένων. Έτσι ενεργοποιήθηκε η αμφίδρομη σχέση μεταξύ παραγωγής και ερμηνείας των λογοτεχνικών κειμένων, αλλά και μεταξύ διδάσκοντος και διδασκόμενου, και εισήχθη η καθοδηγούμενη διαδικασία ερμηνείας.

- *Επίπεδο φοιτητών, στους οποίους απευθύνθηκε το μάθημα.*

Το μάθημα αυτό ήταν *Hauptseminar*, δηλαδή μάθημα του δευτέρου κύκλου σπουδών του Τμήματός μας και απευθυνόταν κυρίως σε φοιτητές και φοιτήτριες του πέμπτου, του έκτου, του έβδομου και του όγδοου εξαμήνου.

- ***Προϋποθέσεις για την παρακολούθηση***

Προκειμένου να έχουν πρόσβαση στο μάθημα αυτό όσο το δυνατόν περισσότεροι φοιτητές, θέσαμε ως ελάχιστη προϋπόθεση για την παρακολούθηση του μαθήματος την δυνατότητα πρόσβασης των συμμετασχόντων στο Internet από το σπίτι τους.

Δεν απαιτήθηκαν εξειδικευμένες γνώσεις πάνω σε θέματα Η/Υ ή θέματα διαδικτύου. Επιπλέον ίσχυε και για το μάθημα αυτό (όπως εξάλλου για όλα τα μαθήματα του Τμήματος) ως προϋπόθεση η πολύ καλή γνώση της γερμανικής γλώσσας, εφόσον η διδασκαλία γίνεται στα γερμανικά.

Ενδεικτική ήταν η παρακολούθηση του μαθήματος *Λογοτεχνία και Διαδίκτυο*, λόγω της παραπληρωματικότητας και της συνάφειας των αντικειμένων.

3. Επιγραμματική διάρθρωση των μαθημάτων του σεμιναρίου «Λογοτεχνία και Υπερκείμενο»

Ημερομηνία	Περιγραφή Μαθήματος
08.10.2004	<ul style="list-style-type: none">• Γενική Εισαγωγή• Συζήτηση διάρθρωσης μαθημάτων και τρόπου εξέτασης• Ορισμός εργασιών
15.10.2004	<ul style="list-style-type: none">• Εξοικείωση με τη βασική ορολογία• Εισαγωγή στις έννοιες Computerphilologie, μέσα vs. νέα μέσα, μήνυμα, πρωτογενή, δευτερογενή και τριτογενή μέσα.• Διαφοροποίηση και προσδιορισμός των όρων: Text, Paratext, Intertext, Metatext, Transtextualität, Prätext και Hypertext.• Προσδιορισμός της δομής των διαφόρων μορφών κειμενικότητας, που θα μας απασχολήσουν και στη συνέχεια.
22.10.2004	Παρουσίαση και ανάλυση του κειμένου <i>Das Urteil</i> του Franz Kafka, πάνω στο οποίο θα δουλέψουμε το Hypertext.
29.10.2004	Θεματολογία μαθήματος: <ul style="list-style-type: none">• Hypertext vs. Hypermedia• Πρώτες μορφές υπερκειμένου στο χαρτί: Συστήματα «υπερκειμενικότητας» σε έντυπη μορφή στη λογοτεχνία: Borges, Queneau, Rayuela, Joyce.• Θεωρίες και θεωρητικοί, που ασχολήθηκαν με τις διάφορες μορφές της κειμενικότητας:<ul style="list-style-type: none">○ Barthes○ Derrida○ Foucault• Επεξεργασία του υπό εξέταση κειμένου (<i>Das Urteil</i>, Franz Kafka) ως προς τη δημιουργία Hypertext.

05.11.2004	<p>Θεματολογία μαθήματος:</p> <ul style="list-style-type: none">• ρόλος του συγγραφέα και ο ρόλος του αναγνώστη στο Hypertext• Υβριδικές μορφές: «wreader»• Επεξεργασία του υπό εξέταση κειμένου (<i>Das Urteil</i>, Franz Kafka) ως προς τη δημιουργία Hypertext (συνέχεια από το προηγούμενο μάθημα).
12.11.2004	<ul style="list-style-type: none">• Σύγχρονες θεωρίες των νέων μέσων και σύγχρονοι θεωρητικοί (μέρος 1^ο):<ul style="list-style-type: none">✓ Marshall Mc Luhan✓ Βασικές θέσεις και ορολογία.• Επεξεργασία του υπό εξέταση κειμένου (<i>Das Urteil</i>, Franz Kafka) ως προς τη δημιουργία Hypertext (συνέχεια από το προηγούμενο μάθημα).
19.11.2004	<ul style="list-style-type: none">• Σύγχρονες θεωρίες των νέων μέσων και σύγχρονοι θεωρητικοί (μέρος 2^ο):<ul style="list-style-type: none">✓ Vilem Flusser✓ Βασικές θέσεις και ορολογία• Επεξεργασία του υπό εξέταση κειμένου (<i>Das Urteil</i>, Franz Kafka) ως προς τη δημιουργία Hypertext (συνέχεια από το προηγούμενο μάθημα).
26.11.2004	<ul style="list-style-type: none">• Σύγχρονες θεωρίες των νέων μέσων και σύγχρονοι θεωρητικοί (μέρος 3^ο):<ul style="list-style-type: none">✓ Jean Baudrillard✓ Βασικές θέσεις και ορολογία• Επεξεργασία του υπό εξέταση κειμένου (<i>Das Urteil</i>, Franz Kafka) ως προς τη δημιουργία Hypertext (συνέχεια από το προηγούμενο μάθημα).
03.12.2004	<ul style="list-style-type: none">• Σύγχρονες θεωρίες των νέων μέσων και σύγχρονοι θεωρητικοί (μέρος 4^ο):<ul style="list-style-type: none">✓ Paul Virilio✓ Βασικές θέσεις και ορολογία

	<ul style="list-style-type: none">• Επεξεργασία του υπό εξέταση κειμένου (<i>Das Urteil</i>, Franz Kafka) ως προς τη δημιουργία Hypertext (συνέχεια από το προηγούμενο μάθημα).
10.12.2004	<ul style="list-style-type: none">• Επεξεργασία του υπό εξέταση κειμένου (<i>Das Urteil</i>, Franz Kafka) ως προς τη δημιουργία Hypertext (συνέχεια από το προηγούμενο μάθημα).• Προσέγγιση υπό το πρίσμα διαφορετικών θεωριών.
17.12.2004	<ul style="list-style-type: none">• Επεξεργασία του υπό εξέταση κειμένου (<i>Das Urteil</i>, Franz Kafka) ως προς τη δημιουργία Hypertext (συνέχεια από το προηγούμενο μάθημα).• Προσέγγιση υπό το πρίσμα διαφορετικών θεωριών.• Ολοκλήρωση του μαθήματος – Συμπεράσματα - Συζήτηση
14.01.2005 (μεταφέρθηκε στις 25.01.2005)	<ul style="list-style-type: none">• Συμπληρωματική εξέταση.

* * *

4. ΠΡΩΤΟΚΟΛΛΟ ΜΑΘΗΜΑΤΩΝ

Μάθημα πρώτο

08.10.2004

- Στο πρώτο αυτό μάθημα δόθηκε στους φοιτητές μια γενική ιδέα για το θέμα. Αναλύσαμε την ιδιαιτερότητα του σεμιναρίου αυτού.
Συγκριμένα:
 - επρόκειτο για μια προσπάθεια Αναμόρφωσης του Προπτυχιακού Προγράμματος Σπουδών του Τμήματός μας στο πλαίσιο του προγράμματος ΕΠΕΑΕΚ
 - αποτελεί πιλοτική φάση
 - προβλέπεται η ένταξη ανάλογων μαθημάτων στο πρόγραμμα του Τμήματός μας.
- Παρουσίαση του προγράμματος για το εξάμηνο αυτό και της διάρθρωσης του σεμιναρίου.
- Ακολούθησε συζήτηση με τους φοιτητές σχετικά με τη χρησιμότητα του νέου αντικείμενου και με τις ανάγκες, που προκύπτουν ή/και σχετίζονται με αυτό (π.χ. ανάγκη για ενημέρωση πάνω στις νέες τεχνολογίες σε συνδυασμό με το αντικείμενο σπουδών του Τμήματος).

Μάθημα δεύτερο

15.10.2004

- Μοιράστηκε λίστα με τη βασική ορολογία, στην οποία θα επανερχόμαστε κατά τη διάρκεια του εξαμήνου, και προσδιορίστηκε αναλυτικά ο κάθε όρος. Δόθηκε ιδιαίτερη έμφαση στη μεταφορά του κάθε όρου από τη αγγλική στη γερμανική γλώσσα.
- Ακολούθησε εισαγωγή στη έννοια «Computerphilologie», και εν συνεχεία επικεντρώσαμε το ενδιαφέρον μας στη διαφοροποίηση μεταξύ παραδοσιακών και νέων μέσων.
- Συζητήθηκαν αναλυτικά τα διαπολιτισμικά συστατικά καθορισμού επικοινωνιακών πράξεων, στις οποίες εντάσσεται και η επικοινωνία

μέσω διαδικτύου και συνεπώς και το Hypertext ως μορφή γραπτής επικοινωνίας.

- Εξετάστηκαν αναλυτικά:
 - η μορφή του μηνύματος
 - το περιεχόμενο του μηνύματος (πχ. καταλληλότητα, τροποποίησή του, περιβάλλον, συνομιλητές).
 - το φυσικό περιβάλλον (χρόνος και τόπος διεξαγωγής επικοινωνίας)
 - το ψυχολογικό περιβάλλον
 - ο πομπός
 - ο αποδέκτης και ο τελικός αποδέκτης (τα σημεία 5. και 6. αποτελούν τους «μετόχους»)
 - οι σκοποί και τα αποτελέσματα (στόχοι μετόχων)
 - το αληθειακό κλειδί της επικοινωνίας (π.χ. η κυριολεκτική βάση των αποφάνσεων, η έμμονη προσήλωση στο ψευδές ή αληθές υπόστρωμα (πυρήνας της κυριολεκτικής σημασίας και της κεντρικότητας της αναφορικής σημασίας που αποτελούν το εστιακό σημείο έμφασης της γλωσσολογίας)).
 - τα κανάλια
 - οι τύποι ομιλίας
 - οι νόρμες διάδρασης
 - οι νόρμες ερμηνείας
- Εισαγωγή στις έννοιες «πρωτογενή», «δευτερογενή» και «τριτογενή μέσα».
- Διαφοροποίηση και προσδιορισμός των όρων: Text, Paratext, Intertext, Metatext, Transtextualität, Prätext και Hypertext.
- Αναφορά στον όρο «Transtextualität» του Genette.
- Προσδιορισμός της δομής των διαφόρων μορφών κειμενικότητας.

Μάθημα τρίτο

22.10.2004

- Συνέχεια από το προηγούμενο μάθημα. Προσδιορισμός της δομής των διαφόρων μορφών κειμενικότητας: με ιδιαίτερη έμφαση στη ριζωματική μορφή, όπως αυτή περιγράφεται από τους Deleuze / Guattari – μορφή, που θα μας απασχολήσει και στη συνέχεια σε σχέση με το υπερκείμενο.
- Παρουσίαση και πρώτη ερμηνευτική προσέγγιση του κειμένου *Das Urteil* του Franz Kafka, πάνω στο οποίο θα αναπτύξουμε τα δικά μας Hypertexte.

Μάθημα τέταρτο

29.10.2004

- Προσδιορισμός και διαφοροποίηση των εννοιών «Hypertext» και «Hypermedia». Έμφαση δόθηκε στους διαφορετικούς τρόπους πρόσληψης του περιεχομένου του μηνύματος (διαφορετικά κανάλια;) και στον βαθμό συναισθησης, που προκύπτει από αυτούς. (Synästhesierungsgrad).
- Παρουσίαση κάποιων πρώτων μορφών υπερκειμένου σε έντυπη (και όχι ηλεκτρονική) μορφή στη λογοτεχνία: πχ. Borges, Queneau, Rayuela, Joyce. Ανάλυση της πρωτοποριακής αυτής λογοτεχνικής γραφής. (Προσδιορισμός των ιδιαιτεροτήτων της και μετάφρασή τους σε ηλεκτρονικούς όρους.)
- Θεωρίες και θεωρητικοί, που ασχολούνται με τις μορφές της κειμενικότητας
Barthes
Derrida
Foucault
- Συνέχεια από το προηγούμενο μάθημα: Επεξεργασία του υπό εξέταση κειμένου (*Das Urteil*, Franz Kafka) ως προς τη δημιουργία Hypertext.

Μάθημα πέμπτο **05.11.2004**

- Εκτενής ανάλυση του ρόλου του συγγραφέα και του ρόλου του αναγνώστη στο Hypertext (ανάλυση επικοινωνιακών πράξεων, στόχοι κοινότητας μετόχων κ.α.)
- Προσδιορισμός της ανάγκης γένεσης υβριδικών μορφών αναγνώστη-συγγραφέα (wreader) με έμφαση στις νόρμες διάδρασης (κανόνες και σύστημα επικοινωνίας) και ερμηνείας (ερμηνεία της επικοινωνίας από τους μετόχους, λειτουργικότητα συμβόλων, διαπλοκή ενοτήτων, συνειρμική λειτουργία ανάγνωσης, τοπίο μηνύματος, αποκάλυψη μηνύματος, συμπύκνωση, ερμητικότητα, κ.α.)
- Αναλυτικά παραδείγματα.
- Συνέχεια από το προηγούμενο μάθημα: Επεξεργασία του υπό εξέταση κειμένου (*Das Urteil*, Franz Kafka) ως προς τη δημιουργία Hypertext.

Μάθημα έκτο **12.11.2004**

- Στο μάθημα αυτό αρχίσαμε την παρουσίαση σύγχρονων θεωριών των νέων μέσων και σύγχρονων θεωρητικών. Πρώτη προσέγγιση: Marshall Mc Luhan.
- Επεξεργαστήκαμε αναλυτικά τις βασικές θέσεις της θεωρίας του (π.χ. «το μέσο είναι το μήνυμα», «το περιεχόμενο του κάθε μηνύματος είναι ένα άλλο [μήνυμα]»), και την άποψή του για τα μέσα ως προέκταση της ανθρώπινης ύπαρξης. Παρουσιάσαμε τη σχετική ορολογία.
- Αναλύσαμε τη θεωρία του, που από πολλούς έχει χαρακτηριστεί ως «οντολογία των αισθήσεων», και συζητήσαμε τους λόγους, για τους οποίους το όραμα του Mc Luhan έχει χαρακτηριστεί από πολλούς ως ουτοπία.

- Συνέχεια από το προηγούμενο μάθημα: Επεξεργασία του υπό εξέταση κειμένου (*Das Urteil*, Franz Kafka) ως προς τη δημιουργία Hypertext.
- Παρουσίαση επιλεγμένων υπερκειμένων του διαδικτύου από φοιτητές (Referate).

Μάθημα έβδομο

19.11.2004

- Σύγχρονες θεωρίες των νέων μέσων και σύγχρονοι θεωρητικοί:
Σε συνέχεια του προηγούμενου μαθήματος παρουσιάσαμε τον θεωρητικό Vilem Flusser και τις βασικές θέσεις του. Εξετάσαμε την σχετική ορολογία. (Εμφαση δόθηκε στη θεωρία του περί της αποξένωσης του ανθρώπου από τη φύση, από την οποία προκύπτει η ανάγκη για σύμβολα, ως μέσο επικοινωνίας. Έγινε διαφοροποίηση των όρων Diskurs και Dialog και συζητήθηκαν εκτενώς οι διακρίσεις ανάμεσα στους τύπους της επικοινωνίας.)
- Συσχετισμός και σύγκριση της θεωρίας του Flusser και της θεωρίας του Mc Luhan.
- Συνέχεια από το προηγούμενο μάθημα: Επεξεργασία του κειμένου (*Das Urteil*, Franz Kafka) ως προς τη δημιουργία Hypertext
- Παρουσίαση επιλεγμένων υπερκειμένων του διαδικτύου από φοιτητές.
- Ακολούθησε παρουσίαση εργασίας από μεταπτυχιακή φοιτήτρια του Τμήματός μας, η οποία ασχολείται με το θέμα αυτό.

Μάθημα όγδοο

26.11.2004

- Στο πλαίσιο της παρουσίασης σύγχρονων θεωριών των νέων μέσων και σύγχρονων θεωρητικών συνεχίσαμε με την παρουσίαση του Jean Baudrillard. Πρόκειται για μια θεωρία των μέσων με έντονα

κοινωνιολογικά στοιχεία. Εξετάσαμε τις βασικές θέσεις του Baudrillard και τη σχετική ορολογία.

- Συζήτηση με θέμα το σκεπτικισμό του γάλλου φιλοσόφου απέναντι στην έννοια των μέσων. Επεξεργασία των κεντρικής σημασίας όρων «Illusion» και «Simulation», που απαντώνται στην σύγχρονη επιστημονική συζήτηση.
- Ανάλυση της έννοιας της «Υπερ-πραγματικότητας» και αντιπαράθεσή της με την έννοια της «έκστασης».
- Συνέχεια από το προηγούμενο μάθημα: Επεξεργασία του υπό εξέταση κειμένου (*Das Urteil*, Franz Kafka) ως προς τη δημιουργία Hypertext.
- Παρουσίαση επιλεγμένων υπερκειμένων του διαδικτύου από φοιτητές.

Μάθημα ένατο

03.12.2004

- Στο πλαίσιο της παρουσίασης σύγχρονων θεωριών των νέων μέσων και σύγχρονων θεωρητικών συνεχίσαμε με την παρουσίαση του Paul Virilio. Εξετάσαμε τις βασικές του θέσεις και τη σχετική ορολογία.
- Συζήτηση της σημασίας των παραγόντων «χώρος» και «χρόνος» και της παραμέτρου της «κίνησης».
- Σύνδεση και σύγκριση της θεωρίας του Virilio με τη θεωρία του Baudrillard και αντιπαράθεση με τις θεωρίες των Vlusser και McLuhan.
- Συνέχεια από το προηγούμενο μάθημα: Επεξεργασία του υπό εξέταση κειμένου (*Das Urteil*, Franz Kafka) ως προς τη δημιουργία Hypertext.
- Παρουσίαση επιλεγμένων υπερκειμένων του διαδικτύου από φοιτητές).

Μάθημα δέκατο

10.12.2004

- Συνέχεια από το προηγούμενο μάθημα: Επεξεργασία του υπό εξέταση κειμένου (*Das Urteil*, Franz Kafka) ως προς τη δημιουργία Hypertext (υπό το πρίσμα διαφορετικών θεωριών της λογοτεχνίας).
- Παρουσίαση επιλεγμένων υπερκειμένων του διαδικτύου από φοιτητές.

Μάθημα ενδέκατο **17.12.2004**

- Συνέχεια από το προηγούμενο μάθημα: Επεξεργασία του υπό εξέταση κειμένου (*Das Urteil*, Franz Kafka) ως προς τη δημιουργία Hypertext (υπό το πρίσμα διαφορετικών θεωριών της λογοτεχνίας).
- Επιγραμματική ανακεφαλαίωση του σεμιναρίου.
- Αξιολόγηση των αποτελεσμάτων (παρατηρήσεις, συμπεράσματα, επισημάνσεις etc.) του μαθήματος, εκτιμήσεις του ηλεκτρονικού προϊόντος.
- Συζήτηση: Απόψεις συμμετασχόντων.

Δωδέκατη συνάντηση **14.01.2005 (μεταφέρθηκε στις 25.01.2005)**

- Σ' αυτή τη συνεδρία έλαβε χώρα η συμπληρωματική προφορική εξέταση και η συζήτηση των εργασιών των φοιτητών και φοιτητριών.

5. ΥΛΙΚΟ

• *Υλικό που μοιράσθηκε στους φοιτητές:*

- το βιβλίο σε επιμέλεια των Oliver Jahraus και Stefan Neuhaus:
Kafkas "Urteil" und die Literaturtheorie. Zehn Modellanalysen,
Stuttgart: Reclam 2002.
- Φωτοτυπίες:
 1. σχετικές με το κείμενο
 2. σχετικές με τα υπό επεξεργασία θέματα
(βλ. το σχετικό υλικό στο αρχείο του μαθήματος)

• *Πρόσθετο Υλικό*

➤ Τα ακόλουθα βιβλία, που υπάρχουν στη βιβλιοθήκη μας, χρησιμοποιήθηκαν ως Handapparat για το σεμινάριο αυτό:

1. **Leselust und Bildermacht : Literatur, Fernsehen und Neue Medien**

υπό Winkels , Hubert

Εκδότης: Frankfurt am Main : Suhrkamp

Ημερομηνία έκδοσης: 1999

2. **Die elektronische Bibliothek : Literatur- und Informationsbeschaffung im Internet**

υπό Hehl , Hans

Εκδότης: München : Saur

Ημερομηνία έκδοσης: 2001

3. **Einführung in die Medienkunde**

υπό Kerlen , Dietrich

Εκδότης: Stuttgart : Reclam

Ημερομηνία έκδοσης: 2003

4. **Einladung zur Literaturwissenschaft : Mit einem Hypertext-Vertiefungsprogramm im Internet**

υπό Vogt , Jochen
Εκδότης: München : Fink
Ημερομηνία έκδοσης: 2001

5. Kultur - Medien - Literatur : Literaturwissenschaft als Medienkulturwissenschaft

υπό Wende , Waltraud
Εκδότης: Würzburg : Königshausen & Neumann
Ημερομηνία έκδοσης: 2004

6. Literatur im Medienzeitalter : Literatur, Technik und Medien seit 1914

υπό Segeberg , Harro
Εκδότης: Darmstadt : Wiss. Buchges
Ημερομηνία έκδοσης: 2003

7. Mediale Kommunikation

υπό Kuebler , Hans-Dieter
Εκδότης: Tuebingen : Niemeyer
Ημερομηνία έκδοσης: 2000

8. Textproduktion : HyperText, Text, KonText

υπό Jakobs , Eva-Maria, Knorr , Dagmar, Pogner , Karl-Heinz
Εκδότης: Frankfurt am Main [u.a.] : Lang
Ημερομηνία έκδοσης: 1999

9. Intermedialitaet : Theorie und Praxis eines interdisziplinaeren Forschungsgebiets

υπό Helbig , Joerg
Εκδότης: Berlin : Schmidt
Ημερομηνία έκδοσης: 1998

10. Hyper-Text-Schreiben : die Auswirkungen verschiedener Instruktionen auf Lernprozesse beim Schreiben von Hypertext

υπό Stahl , Elmar
Εκδότης: Münster ; München [u.a.] : Waxmann

Ημερομηνία έκδοσης: 2001

11. Kommunikation - Hypertext - Design : Eine Untersuchung zur Struktur und Optimierung hypermedialer Lernumgebungen

υπό Intemann , Frauke

Εκδότης: Münster : Waxmann

Ημερομηνία έκδοσης: 2002

12. Vom Buch zum Internet? : Eine Analyse der Auswirkungen hypertextueller Strukturen auf Text und Literatur

υπό Hautzinger , Nina

Εκδότης: St. Ingbert : Roehrig

Ημερομηνία έκδοσης: 1999

➤ **Ηλεκτρονικό υλικό στο οποίο παραπέμφθηκαν οι φοιτητές:**

- Αρκετές και σημαντικές πληροφορίες για το θέμα μας καθώς και για παρεμφερή θέματα, σχετικά άρθρα και βιβλιογραφία μπορούν να αναζητηθούν και να συλλέξουν οι φοιτητές στο αναμορφωμένο (πλέον) site (του εξυπηρετητή γλωσσολογίας) του Πανεπιστημίου του Essen: LINSE (LINGuistik Server Essen), στην ηλεκτρονικό τόπο <http://www.linse.uni-due.de/linse/index.php>

Εκτενής αναφορά έγινε στο μάθημα στις ρουμπρίκες:

- Hypertext-Bibliographie
<http://www.linse.uni-due.de/linse/literatur/hypertext.html> (15.09.04)
- και Text / Hypertext / Hypermedia
http://www.linse.uni-due.de/linse/themen/text_hypertext_hypermedia.php (15.09.04)

- Ιδιαίτερη έμφαση δόθηκε στην ανάλυση των ακόλουθων e-μελετών και εργασιών:
 - Rezeption von Text und Hypertext – ein Vergleich της Dagmar Tiedge (1997) [Dokument als PDF-Datei]
URL: http://www.linse.uni-due.de/linse/esel/arbeiten/text_hypertext.html (15.09.04)
 - αναλυτική περιγραφή του όρου «Hypertext», βρίσκεται στην ειδική ιστοσελίδα της Dr. Heike Gerdes, perzept informationsdesign (Am Bürgerhaus 1-3, D-53359 Rheinbach)
Hypertext, με URL:
<http://www.perzept.de/hypertext/Inhalt.htm> (15.09.04)
και Schwerpunkte:
 - ✓ Was ist Hypertext?
 - ✓ Lernen mit Hypertext
 - ✓ Empirische Forschung
 - ✓ Hypertext-Literatur
 - Εργασία του Schmitz Ulrich με θέμα «Neue Medien und Gegenwartssprache. Lagebericht und Problemskizze» (Erschienen in: Osnabrücker Beiträge zur Sprachtheorie (OBST), Bd. 50 (1995), S. 7-51). Βλ. και
URL: http://www.linse.uni-due.de/linse/publikationen/n_medien_gegenwartsspr.html (31.08.2004).
Περιεχόμενα εργασίας:
 - 0. Zusammenfassung
 - 1. Schnelle Medien und langsames Nachdenken
 - 2. Alte und neue Medien
 - 3. Was sind 'Neue Medien'?
 - 4. Was kann man mit neuen Medien machen?
 - 5. Neue Medien und Kultur
 - 5.1 Kritik der medialen Einbildungskraft
 - 5.2 Technisierte Kommunikation und soziale Beziehungen

6. Sprache in neuen Medien: zur Forschungslage
 7. Neuer Wortschatz
 8. Neue Kommunikationsformen und Sprechweisen
 9. Neue Stilformen
 10. Neue Schreibweisen und Textsorten
 - 10.1 Texte schreiben am Computer
 - 10.2 Schriftlicher Dialog
 - 10.3 Hypertext
 - 10.4 Interaktive Zeichenproduktion
 11. Neue Verflechtung der semiotischen Kanäle
 - 11.1 Mündlichkeit und Schriftlichkeit
 - 11.2 Sprachlichkeit und Multimedia
 12. Neues Denken?
 13. Neue Verantwortung
- Literatur

- Εργασία του Rune Dalgaard (University of Aarhus, Denmark) με θέμα «**Hypertext and the Scholarly Archive: Intertexts, Paratexts and Metatexts at Work**», στο **URL:**
http://imv.au.dk/~runed/pub/dalgaard_acmht01.html
(15.09.04)

Παρατίθεται περίληψη της εργασίας στα Αγγλικά:

ABSTRACT

With the Web, hypertext has become the paradigmatic rhetorical structure of a global and distributed archive. This paper argues that the scholarly archive is going through a process of hypertextualization that is not adequately accounted for in theories on hypertext. A methodological approach based on Gerard Genette's theory of transtextuality is proposed for a study of the hypertextualized archive. This involves a rejection of the reductionist opposition of hypertext and the fixed linear text, in favor of a study of the intertexts, paratexts and metatexts that work at the interface between texts and archive. I refer to this as second-order textuality.

KEYWORDS: Textuality, web, hypertext rhetoric, theory, paratext, metatext, intertextuality, scholarly and scientific communication, criticism, navigation.

• Σχετική Βιβλιογραφία

Μοιράσθησαν στους φοιτητές φωτοτυπίες με λίστες με σχετική περαιτέρω βιβλιογραφία, για όσους επιθυμούν να συνεχίσουν την έρευνά τους πάνω στο θέμα.

Παραπέμπουμε στην αναλυτική βιβλιογραφία από την εργασία του Schmitz Ulrich «Neue Medien und Gegenwartssprache. Lagebericht und Problemskizze» (ό. π.). (Ακολουθεί.)

- Anders, Günther (1980): *Die Antiquiertheit des Menschen*, Bd. I (1956). 5. Aufl. München: Verlag C. H. Beck
- Andersen, Peter Bøgh/ Øhrstrøm, Peter (1994): *Hyperzeit*. In: Warnke/ Andersen (Hg.1994), S. 51-68
- Ansel, Bettina/ Jucker, Andreas H. (1992): *Learning Linguistics with Computers: Hypertext as a Key to Linguistic Networks*. In: *Literary & Linguistic Computing* 7, S. 126-131
- Austin, Roger/ Mendlik, Florian (1994): *Electronic mail in modern language development*. In: *Neusprachliche Mitteilungen aus Wissenschaft und Praxis* 47, S. 254-257
- Balhorn, Heiko/ Brügelmann, Hans (Hg.1989): *Jeder spricht anders: Normen und Vielfalt in Sprache und Schrift*. Konstanz: Faude
- Barrett, Edward (1989): *Introduction: Thought and Language in a Virtual Environment*. In: Barrett (ed.1989), S. xi-xix
- Barrett, Edward (ed.1988): *Text, ConText, and HyperText. Writing with and for the Computer*. Cambridge, Mass., London: MIT Press
- Barrett, Edward (ed.1989): *The Society of Text. Hypertext, Hypermedia, and the Social Construction of Information*. Cambridge, Mass. & London, England: The MIT Press
- Barrett, Edward (1992): *Sociomedia: Multimedia, Hypermedia, & the Social Creation of Knowledge*. Cambridge, Mass. & London, England: The MIT Press
- Barrett, Edward (ed.1994): *Sociomedia: Multimedia, Hypermedia*. Cambridge, Mass. & London, England: The MIT Press
- Bleicher, Joan/ Großmann, Rolf/ Hallenberger, Gerd/ Schanze, Helmut (1993): *Deutsches Fernsehen im Wandel. Perspektiven 1985 - 1992. Arbeitshefte Bildschirmmedien, Heft 40 (DFG-Sonderforschungsbereich 240)*. Siegen: Universität - GH - Siegen
- Block, Russell (1994): *Computer-Englisch zwischen Fach- und Umgangssprache*. In: *Zielsprache Englisch* 24, H. 3, S. 24-29
- Bobrowsky, Manfred/ Duchkowitsch, Wolfgang/ Haas, Hannes (Hg.1987): *Medien- und Kommunikationsgeschichte. Ein Textbuch zur Einführung*. Wien: Wilhelm Braunmüller
- Böhm-Dürr, Karin (1990): *Einfallslose Videoten und kreative Hacker? Der Einfluß von Fernsehen und Computern auf die Kreativität von Kindern und Jugendlichen*. In: Hess-Lüttich, Ernest W.B./ Posner, Roland (Hg.1990): *Code-Wechsel. Texte im Medienvergleich*. Opladen: Westdeutscher Verlag, S. 217-241

- [Bohrer, Karl Heinz/ Scheel, Kurt (1993):] K.H.B./ K.S.: [ohne Titel = Vorwort]. In: Bohrер, Karl Heinz/ Scheel, Kurt (Hg.1993), S. 745-747
- Bohrер, Karl Heinz/ Scheel, Kurt (Hg.1993): Medien. Neu? Über Macht, Ästhetik, Fernsehen. (= Merkur 47, H. 9/10 = Nr. 534/535). Stuttgart: Klett-Cotta
- Bojunga, Klaudius (1929): Schriftliches oder mündliches Verfahren im Deutschunterricht? In: Zeitschrift für Deutschkunde 43, S. 241-257
- Bolter, Jay David (1989): Beyond word processing: The computer as a new writing space. In: Language & Communication 9, 2/3, S. 129-142
- Bolter, Jay David (1991): Writing Space. The Computer, Hypertext, and the History of Writing. Hillsdale, N.J.: Lawrence Erlbaum Ass.
- Bolz, Norbert (1990): Theorie der neuen Medien. München: Raben Verlag
- Bolz, Norbert (1992): Die Welt als Chaos und als Simulation [Chaos und Simulation]. München: Wilhelm Fink Verlag
- Bolz, Norbert (1993): Am Ende der Gutenberg-Galaxis. Die neuen Kommunikationsverhältnisse. München: Wilhelm Fink Verlag
- Bowers, C. A. (1988): The Cultural Dimensions of Educational Computing. New York, London: Teachers College Press, Columbia University
- Brandt, Wolfgang (1985): Hörfunk und Fernsehen in ihrer Bedeutung für die jüngste Geschichte des Deutschen. In: Besch, Werner/ Reichmann, Oskar/ Sonderegger, Stefan (Hg.): Sprachgeschichte. Ein Handbuch zur Geschichte der deutschen Sprache und ihrer Erforschung. Zweiter Halbband. Berlin, New York: Walter de Gruyter, S. 1669-1678
- Bremerich-Vos, Albert (1983): Neue Medien, Kommunikationspolitik und Deutschunterricht. In: Der Deutschunterricht 35, H. 4, S. 76-92
- Brepohl, Klaus (1980): Lexikon der neuen Medien (1977). 2. Aufl. Köln: Deutscher Instituts-Verlag
- Cameron, Keith (ed.1989): Computer Assisted Language Learning. Program Structure and Principles. Oxford: Blackwell Scientific Publications
- Cameron, K. C./ Dodd, W. S./ Rahtz, S. P. Q. (eds.1986): Computers and Modern Language Studies. Chichester, New York etc.: Ellis Horwood/ Halsted Press
- Cassirer, Ernst (1985): Form und Technik (1930). In: ders.: Symbol, Technik, Sprache. Aufsätze aus den Jahren 1927 - 1933. Hamburg: Felix Meiner Verlag, S. 39-91
- Chapman, David (1992): Computer Rules, Conversational Rules. In: Computational Linguistics 18, S. 531-536
- Conklin, Jeff (1987): Hypertext: An introduction and survey. In: IEEE Computer Magazine 20, 9, S. 17-41
- Coover, Robert (1993): Hyperfiction: Novels for the Computer. In: The New York Times Book Review, 29.8.1993, S. 1, 8-12
- Cowley, Julian (1993): Hypertext: Electronic Writing and its Literary Tradition. In: Moderna Språk 87, S. 129-135
- Coy, Wolfgang (1987): Von QWERTY zu WYSIWYG - Texte, Tastatur & Papier. In: Sprache im technischen Zeitalter 25, S. 136-144
- Coy, Wolfgang (1994): Gutenberg & Turing: Fünf Thesen zur Geburt der Hypermedien. In: Warnke/ Andersen (Hg.1994), S. 69-74
- [c't (1994)]: c't. magazin für computertechnik. Oktober 1994
- Deleuze, Gilles/ Guattari, Felix (1977): Rhizom (frz.1976). Berlin: Merve

- Derrida, Jacques (1974): *Grammatologie* (frz.1967). Frankfurt/M.: Suhrkamp
- Dickman, Steven (1993): *Elektronische Zeitung: Die Digitale Allgemeine*. In: *Focus*, Nr. 41, S. 141-146
- Dunlop, Charles/ Kling, Rob (eds.1991): *Computerization and Controversy. Value Conflicts and Social Choices*. Boston: Academic Press
- Eco, Umberto (1973): *Das offene Kunstwerk* (ital.1962). Frankfurt/M.: Suhrkamp
- Eco, Umberto (1984): *Apokalyptiker und Integrierte. Zur kritischen Kritik der Massenkultur* (ital.1964). Frankfurt a.M.: Fischer
- Eco, Umberto (1987): *Lector in fabula. Die Mitarbeit der Interpretation in erzählenden Texten* (ital.1979). München, Wien: Carl Hanser Verlag
- Ede, Lisa S./ Lunsford, Andrea (1990): *Singular Texts/ Plural Authors: Perspectives on Collaborative Writing*. Carbondale & Edwardsville: Southern Illinois University Press
- [Electronic (1992)]: *Electronic media for the school market. Review, trends & forecast*. Wilton, CT (P.O. Box 7430, Wilton 06897): SIMBA Information
- Faßler, Manfred/ Halbach, Wulf R. (Hg.1994): *Cyberspace. Gemeinschaften, virtuelle Kolonien, Öffentlichkeiten*. München: Fink
- Faulstich, Werner (1991a): *Medientheorien. Einführung und Überblick*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht
- Faulstich, Werner (1991b): *Auf dem Weg zur totalen Mediengesellschaft. Kleiner Überblick über Daten, Zahlen, Trends der 80er Jahre*. In: Thomsen, Christian W. (Hg.): *Aufbruch in die Neunziger*. Köln: DuMont, S. 97-141
- Faulstich, Werner (1994): *Mediengeschichte*. In: ders. (Hg.): *Grundwissen Medien*. München: Wilhelm Fink Verlag (UTB), S. 26-40
- Feenberg, Andrew (1989): *A user's guide to the pragmatics of computer mediated communication*. In: *Semiotica* 75-3/4, S. 257-278
- Felsenberg, Alexander/ Kammer, Manfred (1994): *Interaktive Massenmedien. Einheit oder Vielfalt der Nutzeroberflächen und das Problem der Interaktionsniveaus*. In: Kreuzer, Helmut/ Schanze, Helmut (Hg.): *"Bausteine III"*. Beiträge zur Ästhetik, Pragmatik und Geschichte der Bildschirmmedien. Arbeitshefte Bildschirmmedien, Heft 50 (DFG-Sonderforschungsbereich 240). Siegen: Universität - GH - Siegen, S. 175-180
- Fendt, K. (1992): *Hypertext und Medienintegration - Ansätze zum Gebrauch moderner Medien beim Lernen fremder Sprachen*. In: Ickler, Theodor (Hg.): *Deutsch als Fremdsprache. Aspekte des Lernens und Lehrens*. Hildesheim: Olms
- Finnegan, Ruth (1989): *Communication and Technology*. In: *Language & Communication* 9, No. 2/3, S. 107-127
- Finster, Gerhard/ Prankel, Dieter (1994): *Datenfernübertragung im Englischunterricht der Oberstufe - mehr als eine Spielerei?* In: *Neusprachliche Mitteilungen aus Wissenschaft und Praxis* 47, S. 249-253
- Flusser, Vilém (1993): *Lob der Oberflächlichkeit. Für eine Phänomenologie der Medien*. (= Schriften, Bd. 1). Bensheim, Düsseldorf: Bollmann
- Franck, Georg (1993): *Ökonomie der Aufmerksamkeit*. In: Bohrer, Karl Heinz/ Scheel, Kurt (Hg.1993), S. 748-761
- Frenkel, Rainer (1994): *Kohl satt. Sat1 und "Bild" trommeln im Wahlkampf für den Kanzler*. In: *Die Zeit*, Nr. 37, 9.9.1994, S. 48

- Gauger, Hans-Martin/ Heckmann, Herbert (Hg.1988): *Wir sprechen anders. Warum Computer nicht sprechen können.* Frankfurt/M.: Fischer Taschenbuch Verlag
- Gebauer, Gunter (1993): *Konzepte der Mimesis zwischen Platon und Derrida.* In: *Zeitschrift für Semiotik* 15, S. 333-344
- Geser, Hans (1989): *Der PC als Interaktionspartner.* In: *Zeitschrift für Soziologie* 18, S. 230-243
- Ghaoui, Claude/ George, Steven M./ Rada, Roy/ Beer, Martin D. (1992): *Text to Hypertext and Back Again.* In: Holt/Williams (eds.1992), S. 109-130
- Giese, Heinz W./ Januschek, Franz (1990): *Das Sprechen, das Schreiben und die Eingabe. Spekulationen über Entwicklungstendenzen von Kommunikationskultur.* In: Weingarten (Hg.1990), S. 54-74
- Giesecke, Michael (1990): *Als die alten Medien neu waren. Medienrevolutionen in der Geschichte.* In: Weingarten (Hg.1990), S. 75-98
- Giesecke, Michael (1991): *Der Buchdruck in der frühen Neuzeit. Eine historische Fallstudie über die Durchsetzung neuer Informations- und Kommunikationstechnologien.* Frankfurt/M.: Suhrkamp
- Giesecke, Michael (1992): *Sinnenwandel Sprachwandel Kulturwandel. Studien zur Vorgeschichte der Informationsgesellschaft.* Frankfurt/M.: Suhrkamp
- [GI Prisma (1994)]: *GI Prisma.* Aus der Arbeit des Goethe-Instituts, H. 2/1994. München: Goethe-Institut (Postfach 190419, 80604 München)
- [gl. 1994:] *Auch bei Büchern hält die Trennung von U und E immer weniger. Der Deutsche Taschenbuch Verlag wendet sich jetzt mehr der Bestseller-Literatur zu.* In : *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 4. 11. 1994, S. 27
- Glaser, Beate M. (1994): *Nie wieder verfahren dank Elektronik? Nach BMW bringt auch Mercedes den Autopiloten.* In: *Rheinische Post*, 5. 11. 1994, S. 105
- Gloor, Peter A./ Streitz, Norbert A. (Hg.1990): *Hypertext und Hypermedia. Von theoretischen Konzepten zur praktischen Anwendung.* Informatik-Fachberichte 249. Berlin, Heidelberg, New York: Springer
- Glowalla, Ulrich/ Schoop, Eric (Hg.1992): *Hypertext und Multimedia. Neue Wege in der computergestützten Aus- und Weiterbildung.* GI-Symposium Schloß Rauschholzhausen, Tagungsstätte der Universität Gießen, 28.-30.4.1992. Berlin u.a.: Springer
- Glück, Helmut/ Sauer, Wolfgang Werner (1990): *Gegenwartsdeutsch.* Stuttgart: J. B. Metzlersche Verlagsbuchhandlung
- Gough, Kathleen (1986): *Implikationen der Literalität im traditionellen China und Indien.* In: Goody, Jack/ Watt, Ian/ Gough, Kathleen: *Entstehung und Folgen der Schriftkultur* (engl.1968). Frankfurt/M.: Suhrkamp, S. 123-145
- Gozzi, Raymond (1994): *The Cyberspace Metaphor.* In: *ETC: A Review of General Semantics* 51, S. 218-223
- Grabowski-Gellert, Joachim (1988): *'In diesem Ton lasse ich nicht mit mir reden!': Einige psychologische Überlegungen zu Aufforderungsinteraktionen zwischen Mensch und Computer.* In: Batori, István S./ Hahn, Udo/ Pinkal, Manfred/ Wahlster, Wolfgang (Hg.): *Computerlinguistik und ihre theoretischen Grundlagen.* Symposium, Saarbrücken, 9.-11.März 1988. Berlin: Springer, S. 54-78
- Grabowski-Gellert, Joachim/ Harras, Gisela (1988): *Über Regeln kooperativen Handelns. Zur Einwirkung von alten und neuen Kommunikationskanälen auf komplexe Aufforderungen.* In: Weingarten/ Fiehler (Hg.1988), S. 31-42

- Green, Thomas R.G. (1990): Limited theories as a framework for human-computer interaction. In: Ackermann, David/ Tauber, Michael J. (eds.): *Mental Models and Human-Computer Interaction 1*. Amsterdam: Elsevier Science Publishers B. V., S. 3-39
- Großmann, Rolf (1994): Zur Hybris von Mensch und Maschine in den Neuen Medien. In: Thomsen, Christian W. (Hg.): *Hybridkultur. Bildschirmmedien und Evolutionsformen der Künste. Annäherungen an ein interdisziplinäres Forschungsproblem. Arbeitshefte Bildschirmmedien, Heft 46 (DFG-Sonderforschungsbereich 240)*. Siegen: Universität - GH - Siegen, S. 87-97
- Gumbrecht, Hans Ulrich/ Pfeiffer, K. Ludwig (Hg.1988): *Materialität der Kommunikation*. Frankfurt/M.: Suhrkamp
- Haase, Volkmar (1983): *Die Technik der neuen Medien*. Mannheim, Wien, Zürich: Bibliographisches Institut, B.I. Wissenschaftsverlag
- Habermas, Jürgen (1962): *Strukturwandel der Öffentlichkeit. Untersuchungen zu einer Kategorie der bürgerlichen Gesellschaft*. Neuwied, Berlin: Luchterhand
- Harasim, Linda (ed.1990): *Online Education. Perspectives on a New Environment*. New York: Praeger
- Haslett, Beth (1990): Social Class, Social Status and Communicative Behavior. In: Giles, Howard/ Robinson, W. Peter (eds.): *Handbook of Language and Social Psychology*. Chichester etc.: John Wiley & Sons, S. 329-344
- Hannemann, Jörg/ Thüring, Manfred (1993): Schreiben als Designproblem. *Kognitive Grundlagen einer Hypertext-Autorenumgebung*. In: *Kognitionswissenschaft 3*, S. 139-160
- Hebel, Franz (Hg.1989): *Kultur und Technologie. Deutschunterricht in informations- und kommunikationstechnologischer Grundlegung*. Wetzlar: Werner von Siemens-Schule
- Henne, Helmut (1986): *Jugend und ihre Sprache. Darstellung, Materialien, Kritik*. Berlin, New York: Walter de Gruyter
- von Hentig, Hartmut (1988): Das Ende des Gesprächs? In: Gauger/ Heckmann (Hg.1988), S. 81-101
- Hess-Lüttich, Ernest W. B. (1992): Die Zeichen-Welt der multimedialen Kommunikation. In: ders. (Hg.): *Medienkultur - Kulturkonflikt. Massenmedien in der interkulturellen und internationalen Kommunikation*. Opladen: Westdeutscher Verlag, S. 431-449
- Hickethier, Knut (1986): *Medienzeit - Beschleunigung und Verlangsamung. (= Veröffentlichungen des Forschungsschwerpunkts *Massenmedien und Kommunikation* an der Universität - Gesamthochschule - Siegen, MuK 41.)* Siegen: Universität - Gesamthochschule - Siegen
- Hirst, Graeme (1991): Does conversation analysis have a role in computational linguistics? In: *Computational Linguistics 17*, S. 211-227
- Hofmann, Werner/ Müsseler, Jochen/ Adolphs, Heike (Hg.1993): *Computer und Schriftspracherwerb. Programmentwicklungen, Anwendungen, Lernkonzepte*. Opladen: Westdeutscher Verlag
- Holt, Patrick O'Brian/ Williams, Noel (eds.1992): *Computers and Writing. State of the Art*. Oxford: Intellect
- Hörisch, Jochen (1994): Flimmernde Mattscheiben und feste Buchstaben. *Literatur im Zeitalter der Medienkonkurrenz*. In: *Universitas 49*, S. 1043-1054
- Hörisch, Jochen, Wetzels, Michael (Hg.1990): *Armaturen der Sinne. Literarische und technische Medien 1870 bis 1920*. München: Wilhelm Fink Verlag

- Huebner, Michael/ Krafft, Alexander/ Ortmann, Günther (1988): Auf dem Rücken fliegen. Thrills am Computer. In: *Psyche* 42, S. 1096-1128
- von Humboldt, Wilhelm (1963): Ueber die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues und ihren Einfluss auf die geistige Entwicklung des Menschengeschlechts [1830-1835]. In: ders.: *Schriften zur Sprachphilosophie*. (= Werke in fünf Bänden, Hg. Andreas Flitner/ Klaus Giel, Bd. 3). Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, S. 368-756
- Hunziker, Peter (1988): *Medien, Kommunikation und Gesellschaft. Einführung in die Soziologie der Massenkommunikation*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft
- Idensen, Heiko/ Krohn, Matthias (1994): Bild-Schirm-Denken. Manual für hypermediale Diskurstechiken. In: Bolz, Norbert/ Kittler, Friedrich/ Tholen, Christoph (Hg.): *Computer als Medium*. München: Wilhelm Fink Verlag, S. 245-266
- Immendorfer, Manfred (1992): Praktische Anwendungen der Sprachverarbeitung in der Büro- und Telekommunikation. In: Mangold, Helmut (Hg.): *Sprachliche Mensch-Maschine-Kommunikation*. München, Wien: R. Oldenbourg Verlag, S. 167-174
- Jakob, Karlheinz (1991): Naive Techniktheorie und Alltagssprache. In: Dittmann, Jürgen/ Kästner, Hannes/ Schwitalla, Johannes (Hg.): *Erscheinungsformen der deutschen Sprache. Literatursprache, Alltagssprache, Gruppensprache, Fachsprache*. Festschrift zum 60. Geburtstag von Hugo Steger. Berlin: Erich Schmidt Verlag, S. 125-136
- Jakobs, Eva-Maria/ Knorr, Dagmar/ Molitor-Lübbert, Sylvie (Hg.1995): *Wissenschaftliche Textproduktion. Mit und ohne Computer*. Frankfurt/M. u.a.: Peter Lang
- Jameson, Anthony (1990): Schweigen im Dialog mit natürlichsprachlichen KI-Systemen. In: *Osnabrücker Beiträge zur Sprachtheorie*, H. 42, S. 59-76
- Janich, Nina (1994): Electronic Mail, eine betriebsinterne Kommunikationsform. In: *Muttersprache* 104, S. 248-259
- Januschek, Franz (1988): Computerisierung der Sprachpraxis - Entpolitisierung der Sprachwissenschaft. In: *Osnabrücker Beiträge zur Sprachtheorie*, H. 39, S. 129-157
- Jonassen, David H./ Mandl, Heinz (eds.1990): *Designing hypermedia for learning*. Springer: Heidelberg, Berlin, New York
- Jung, Udo O. H. (1986): Computer und Sprachunterricht. Eine teilkommentierte Auswahlbibliographie. In: *Die Neueren Sprachen* 85, H. 2, S. 185-212 [vgl. auch die späteren Jahrgänge dieser Zeitschrift mit einschlägigen Titeln]
- Kabel, Peter (1994a): Die Zeitung aus der Steckdose. Vom Papier zur Elektronik: Die kommenden Umwälzungen in Presse- und Buchverlagen. In: *Frankfurter Rundschau*, 8.1.1994, S. 7
- Kabel, Peter (1994b): Im Zeichen der Glasfaser. Interaktives Fernsehen: Werden müde Couch Potatoes zu munteren Programmgestaltern? In: *Frankfurter Rundschau*, 11.1.1994, Feuilleton
- Kalt, Helga Gabriele (1995): Multimedia - ein Wachstumsmotor [3 Teile]. In: *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 4.1.1995, S. 12 (=a); 9.1.1995, S. 14 (=b); 13.1.1995, S. 16 (=c)
- Kamann, Matthias (1994): Verschwendete Technik. Irrwege des elektronischen Publizierens. In: *Frankfurter Rundschau*, 3. 1. 1994

- Kammer, M[anfred]/ Schanze, H[elmut]/ Zimmermann, H[ans Jürgen] (1990): Textsysteme und Veränderungen des Literaturbegriffs. Arbeitshefte Bildschirmmedien, Heft 19 (DFG-Sonderforschungsbereich 240). Siegen: Universität - GH - Siegen
- Kappe, Gerhard/ Witthinrich, Peter (1994): DFÜ (Datenfernübertragung) als Kommunikationsmedium im Bereich der modernen Fremdsprachen. In: Neusprachliche Mitteilungen aus Wissenschaft und Praxis 47, S. 38-41
- Kernan, Alvin (1989): Literacy Crises, Old and New Information Technologies and Cultural Change. In: Language & Communication 9, No. 2/3, S. 159-173
- Kiesler, Sara/ Siegel, Jane/ McGuire, Timothy W. (1984): Social Psychological Aspects of Computer-Mediated Communication. In: American Psychologist 39, S. 1123-1134
- Kirchmann, Kay (1994): Umschalten erwünscht? Wenn ja, von wem? Ergebnisse einer Studie zu Ästhetik und Rezeption des ersten interaktiven TV-Spiels des deutschen Fernsehens im Dezember 1991. In: Schanze, Helmut (Hg.): Medientheorien - Medienpraxis. Fernsehtheorien zwischen Kultur und Kommerz. Arbeitshefte Bildschirmmedien, Heft 48 (DFG-Sonderforschungsbereich 240). Siegen: Universität - GH - Siegen, S. 23-59
- Kist, Joost (1988): Elektronisches Publizieren. Übersicht, Grundlagen, Konzepte [engl.1987]. Stuttgart: Raabe
- Klau, Peter (1994): Das Internet - Weltweit vernetzt. Eine praxisnahe Einführung in das größte Computernetzwerk der Welt. Vaterstetten bei München: IWT-Verlag
- Kloepfer, Rolf (1986): Die zunehmende Orientierung des europäischen Fernsehens an der Ästhetik des Werbespots. In: Kodikas/Code 9, S. 367-378
- Kloepfer, Rolf/ Landbeck, Hanne (1991): Ästhetik der Werbung. Der Fernsehspot in Europa als Symptom neuer Macht. Frankfurt/M.: Fischer Taschenbuch Verlag
- Knee, Michael (1990): Hypertext/Hypermedia. An annotated bibliography. New York : Greenwood Press
- Knowles, Frank (1990): Language and IT: Rivals or Partners? In: Literary and Linguistic Computing 5, S. 38-44 [IT = Information Technology]
- Kobsa, Alfred/ Wahlster, Wolfgang (eds.1988): Special Issue on User Modeling. (= Computational Linguistics 14, No. 3, S. 1-103)
- Kobsa, Alfred/ Wahlster, Wolfgang (eds.1989): User Models in Dialog Systems. Berlin, Heidelberg, New York etc.: Springer
- Kochendörfer, Günter (1981): Reden mit den Fingern: Sprachformen im Mensch-Maschine-Dialog. Eine Skizze. In: Dittmann, Jürgen/ Kästner, Hannes/ Schwitalla, Johannes (Hg.): Erscheinungsformen der deutschen Sprache. Literatursprache, Alltagssprache, Gruppensprache, Fachsprache. Festschrift zum 60. Geburtstag von Hugo Steger. Berlin: Erich Schmidt Verlag, S. 255-264
- Konstabel, Michael (1994): Huckepack auf Datex-J. Der Otto Versand und seine CD-ROM. In: Die Zeit, Nr. 40, 30.9.1994, S. 95
- Korte, Werner B. (1985): Neue Medien und Kommunikationsformen - Auswirkungen auf Kunst und Kultur. Untersuchungen zum künftigen Verhältnis von neuen Techniken und traditionellen Kunst- und Kulturbereichen. München, New York, London, Paris: K. G. Saur

- Kramer, Cheryce/ Müller-Sievers, Helmut (1990): Netzwerk Stanford. In: Kittler, Friedrich A./ Schneider, Manfred/ Weber, Samuel (Hg.): Diskursanalyse 2. Institution Universität. Opladen: Westdeutscher Verlag, S. 167-173
- Krause, Jürgen (1982): Mensch-Maschine-Interaktion in natürlicher Sprache. Evaluierungsstudien zu praxisorientierten Frage-Antwort-Systemen und ihre Methodik. Tübingen: Niemeyer
- Krause, Jürgen (1988): F&A und Q&A: Informationsabfrage in natürlicher Sprache. Was können die neuen Softwarepakete der Künstlichen Intelligenz leisten? In: Weingarten/ Fiehler (Hg.1988), S. 93-108
- Krause, Jürgen/ Hitzenberger, Ludwig (Hg.1992): Computertalk. (Sprache und Computer, Bd. 12). Hildesheim, Zürich, New York: Olms
- Krause, Jürgen/ et al. (1994): Multimodality and Object Orientation in an Intelligent Materials Information System. In: Journal of Document and Text Management 1, S. 256-275
- Krummheuer, Götz (1988): "Technisierte Kommunikation" im Kontext kooperativer Problemlöseprozesse. In: Weingarten/ Fiehler (Hg.1988), S. 43-55
- Kübler, Hans-Dieter (1988): Telematisierung, sprachlicher Wandel und Technisierung des Wissens. In: Weingarten/ Fiehler (Hg.1988), S. 137-158
- Kuhlen, Rainer (1991): Hypertext. Ein nicht-lineares Medium zwischen Buch und Wissensbank. Berlin, Heidelberg, New York: Springer
- Lam, F. S./ Pennington, Martha C. (1993): The Computer vs. the Pen: A Comparative Study of Word Processing in a Hong Kong Secondary Classroom. In: Perspectives 5, No. 2, S. 63-75
- Landow, George P. (1992): Hypertext. The Convergence of Contemporary Critical Theory and Technology. Baltimore, London: John Hopkins University Press
- Legenhausen, Lienhard/ Wolff, Dieter (1991): Der Micro-Computer als Hilfsmittel beim Sprachenlernen: Schreiben als Gruppenaktivität. In: Praxis des neusprachlichen Unterrichts 38, S. 346-356
- Leroi-Gourhan, André (1980): Hand und Wort. Die Evolution von Technik, Sprache und Kunst (frz.1964,1965). Frankfurt/M.: Suhrkamp
- van Lück, Willi (1994): Lernen mit interaktiven Neuen Medien im Deutschunterricht. In: Mitteilungen des Deutschen Germanistenverbandes 41, Heft 1, S. 40-50
- Luff, Paul/ Nigal, Gilbert/ Frohlich, David (eds.1990): Computers and Conversation. Boston et al.: Academic Press
- Lurija, Alexander R. (1993): Romantische Wissenschaft. Forschungen im Grenzbezirk von Seele und Gehirn (russ.1982). Reinbek: Rowohlt
- Mabrito, Mark (1992): "Real-Time" Computer Network Collaboration: Case Studies of Business Writing Students. In: Journal of Business and Technical Communication 6, S. 316-336
- Mackensen, Lutz (1971): Die deutsche Sprache in unserer Zeit. Zur Sprachgeschichte des 20. Jahrhunderts (1956). 2. Aufl. Heidelberg: Quelle & Meyer
- Maier, Gunther/ Wildberger, Andreas (1994): In 8 Sekunden um die Welt. Kommunikation über das Internet. Bonn u.a.: Addison-Wesley
- [Marabo 1994]: Marabo. Magazin fürs Ruhrgebiet, Nr. 10, Oktober 1994
- Mason, Robin/ Kaye, Anthony (eds.1989): Mindweave. Communication, Computers and Distance Education. Oxrho: Pergamon

- Mathiassen, Lars/ Andersen, Peter Bøgh (1986): Semiotics and Informatics. The Impact of Computer Based Systems upon the Professional Language of Nurses. In: Journal of Pragmatics 10, S. 1-26
- Mayer-List, Irene (1994): Warum werden Bücher nicht überflüssig, Herr Wegner? Ein Interview [mit dem Vorstandsmitglied des Verlags Bibliographisches Institut & F. A. Brockhaus]. In: Frankfurter Allgemeine Magazin, Heft 761, 30. 9. 1994, S. 54 f.
- McAleese, Ray (ed.1989): Hypertext: Theory into practice. Oxford: Intellect
- McAleese, Ray/ Green, Catherine (eds.1990): Hypertext. State of the Art. Oxford: Intellect
- McCarthy, John C./ Wright, Peter C./ Monk, Andrew F. (1992): Coherence in text-based electronic conferencing: coupling text and context. In: Journal of language and social psychology 11, S. 267-277
- McLuhan, Marshall (1962): The Gutenberg galaxy: The making of typographic man. Toronto: Toronto University Press
- McLuhan, Marshall (1994): Die magischen Kanäle. Understanding Media [amerik.1964; dt. Erstausgabe 1968]. Dresden, Basel: Verlag der Kunst
- Mercer, Neil (1994): The Quality of Talk in Children's Joint Activity at the Computer. In: Journal of Computer Assisted Learning 10, S. 24-32
- Merten, Klaus/ Schmidt, Siegfried J./ Weischenberg Siegfried (Hg.1994): Die Wirklichkeit der Medien. Eine Einführung in die Kommunikationswissenschaft. Opladen: Westdeutscher Verlag
- Metzner, Joachim (1989): Lektüre im Suchbaum. Sprache und Technologie beim Computerspiel. In: Der Deutschunterricht 41, H. 5, S.46-54
- Meyer, Eberhard W. (1989): Deutschunterricht und Neue Technologien. Zur Entwicklung eines Curriculums "Informations- und kommunikationstechnische Grundbildung im Fach Deutsch". In: Der Deutschunterricht 41, H. 5, S. 76-80
- Meyer, Thomas (1992): Die Inszenierung des Scheins. Voraussetzungen und Folgen symbolischer Politik. Essay-Montage. Frankfurt/M.: Suhrkamp
- Meyer, Wolfgang (1992): Computer Mediated Communication: Neue Werkzeuge für den Fremdsprachenunterricht. In: Jung, Udo O. H. (Hg.): Praktische Handreichungen für den Fremdsprachenlehrer. Frankfurt/M.: Peter Lang, S. 237-248
- Meyer, Wolfgang (1993): Internationale Lernerkooperation durch elektronische Post. In: Die Neueren Sprachen 92, H. 4, S. 332-344
- Meyn, Hermann (1984): Die neuen Medien. Neue Chancen und Risiken. Berlin: Colloquium Verlag
- Miller, George A. (1993): Wörter. Streifzüge durch die Psycholinguistik [amerik.1991]. Heidelberg, Berlin, New York: Spektrum Akademischer Verlag
- [Mitteilungen 1993:] Mitteilungen des Deutschen Germanistenverbandes 40, H.2. (Leitthema: Lesekultur und Medien, S. 3-50)
- Murray, Denise E. (1989): When the medium determines turns: turn-taking in computer conversation. In: Coleman, Hywel (ed.): Working with Language. A Multidisciplinary Consideration of Language Use in Working Contexts. Berlin, New York: Mouton de Gruyter, S. 319-337
- Nail, Norbert (1985): Zeitungssprache und Massenpresse in der jüngeren Geschichte des Deutschen. In: Besch, Werner/ Reichmann, Oskar/ Sonderegger, Stefan (Hg.): Sprachgeschichte. Ein Handbuch zur Geschichte der deutschen

- Sprache und ihrer Erforschung. Zweiter Halbband. Berlin, New York: Walter de Gruyter, S. 1663-1669
- Nielsen, Jakob (1990): Hypertext and Hypermedia. Boston et al.: Academic Press
 - Nietzsche [, Friedrich] (1981): 202. An Heinrich Köselitz in Venedig (Typoskript) Ende Februar 1882. In: Briefwechsel. Kritische Gesamtausgabe. Hg. von Giorgio Colli und Mazzino Montinari. 3. Abt., 1. Bd. Berlin, New York: Walter de Gruyter, S. 172
 - Oellers, Norbert (Hg.1988): Neue Technologien und Medien in Germanistik und Deutschunterricht. (= Vorträge des Germanistentages Berlin 1987, Bd. 4.) Tübingen: Niemeyer
 - Ong, Walter J. (1987): Oralität und Literalität. Die Technologisierung des Wortes (amerik.1982). Opladen: Westdeutscher Verlag
 - Paasch, Rolf (1993): "Geschmackssteuerung" hilft bei Programmwahl. US-Fusionswelle revolutioniert Medienlandschaft: Kommunikationswege und Programmproduktion in einer Hand. In: Frankfurter Rundschau, 28.10.1993, S. 16
 - Pätzold, Ulrich/ Tonnemacher, Jan (1981): Dimensionen neuer Informations- und Kommunikationstechniken. Bestandsaufnahme und Prognose. In: Publizistik 26 (1981), S. 508-529
 - Palzer, Michaela (1988): Neue Medien und Technologien in Asien und im Südpazifik: Auswahlbibliographie. Hamburg: Deutsches Übersee-Institut, Übersee-Dokumentation, Referat Asien und Südpazifik
 - Perkins, David N. (1985): The fingertip effect: How information-processing technology shapes thinking. In: Educational Researcher 14, No. 6, S. 11-17
 - Peters, Klaus (1994): Using Laserdiscs in Bilingual Schooling. In: Der fremdsprachliche Unterricht/ Englisch 28, Heft 16 = Ausgabe 4/94, S. 32-35
 - Platon (1958): Phaidros (griech.ca.450 v.u.Z.). In: ders.: Sämtliche Werke (Hg. Walter F. Otto, Ernesto Grassi, Gert Plamböck), Bd. 4. Hamburg: Rowohlt
 - von Polenz, Peter (1991): Mediengeschichte und deutsche Sprachgeschichte. In: Dittmann, Jürgen/ Kästner, Hannes/ Schwitalla, Johannes (Hg.): Erscheinungsformen der deutschen Sprache. Literatursprache, Alltagssprache, Gruppensprache, Fachsprache. Festschrift zum 60. Geburtstag von Hugo Steger. Berlin: Erich Schmidt Verlag, S. 1-18
 - Pörksen, Uwe (1988): Die Mathematisierung der Umgangssprache. In: Gauger/ Heckmann (Hg.1988), S. 55-63
 - Rammert, Werner (1990): Paradoxien der Informatisierung. Bedroht die Computertechnik die Kommunikation im Alltagsleben? In: Weingarten (Hg.1990), S. 18-40
 - Ratzke, Dietrich (1982): Handbuch der Neuen Medien. Information und Kommunikation, Fernsehen und Hörfunk, Presse und Audiovision heute und morgen. Stuttgart: Deutsche Verlags-Anstalt
 - Reetze, Jan (1993): Medienwelten. Schein und Wirklichkeit in Bild und Ton. Berlin u.a.: Springer
 - Rehm, Margarete (1991): [Stichwort] neue Medien. In: dies.: Lexikon Buch - Bibliothek - neue Medien. München, London, New York, Paris: K. G. Saur, S. 202 f.
 - Reid, Elizabeth M. (1991): Electropolis: Communication and Community on Internet Relay Chat. Honours Thesis. University Of Melbourne, Department Of History. (Elektronisch verteilt im Internet)

- Rheingold, Howard (1994): *Virtuelle Gemeinschaft. Soziale Beziehungen im Zeitalter des Computers* [amerik.1993]. Bonn u.a.: Addison-Wesley
- Riehm, Ulrich/ Böhle, Knud/ Gabel-Becker, Ingrid/ Wingert, Bernd (1992): *Elektronisches Publizieren. Eine kritische Bestandsaufnahme*. Berlin, Heidelberg, New York: Springer
- [Rossipaul 1994]: Rossipaul Verlag Gesamtprogramm 1994 Neue Medien. Globedisk, CD-ROM, Dataware, Chip Software Highlights, MacDisk, Computer-Bücher. [Verlagsprospekt, 62 S.] München
- Rötzer, Florian (Hg.1991): *Digitaler Schein. Ästhetik der elektronischen Medien*. Frankfurt/M.: Suhrkamp
- Rumpf, Horst (1988): *Abgeschnittene Sprache - Computer in der Schule*. In: Gauger/ Heckmann (Hg.1988), S. 102-113
- Rupp, Gerhard (1992): *Führt die Computersprache zum Kulturverfall? Über die Zwänge und Möglichkeiten technisierter Kommunikation*. In: *Informationen zur Deutschdidaktik* 16, H. 3, S. 77-87
- Sagawe, Helmuth (1994): *Einfluß "intelligenter" Maschinen auf menschliches Verhalten*. Opladen: Westdeutscher Verlag
- Sandbothe, Mike/ Zimmerli, Walther Ch. (1994): *Einleitung*. In: dies. (Hg.), S. VII-XX
- Sandbothe, Mike/ Zimmerli, Walther Ch. (Hg.1994): *Zeit - Medien - Wahrnehmung*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft
- de Saussure, Ferdinand (1967): *Grundfragen der allgemeinen Sprachwissenschaft* (Hg. Charles Bally/ Albert Sechehaye) (frz.1916). 2. dt. Aufl. Berlin: Walter de Gruyter & Co.
- Schäfer, Jörg (1994): *Publizieren im Cyberspace. Papierlose wissenschaftliche Zeitschriften*. In: *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 22.6.1994, S. N1 + N2
- Schanze, Helmut (1983): *Von Riesen, Geistern und Zwergen. Überlegungen zum Einfluß der Elektronischen Datenverarbeitung auf Lesen und Schreiben*. In: *Der Deutschunterricht* 35, H. 4, S. 5-14
- Schanze, Helmut (1987a): *Writing, Literacy and Word-Processing: Changes in the Concept of Literature in the Framework of New Media*. In: *Literary & Linguistic Computing* 2, S. 24-29
- Schanze, Helmut (1987b): *Neue Wege im Deutschunterricht an Beruflichen Schulen und die Grundbildung in Informatik*. In: *Verbände der Lehrer an Beruflichen Schulen und Kollegschaften in NW* (Hg.): *Berufliche Schulen - Multiplikatoren technologischer Innovation*. Frankfurt/M.: Peter Lang
- Schanze, Helmut (1988): *Modellierung des Textverstehens durch EDV*. In: Oellers (Hg.) 1988, S. 81-89
- Schanze, Helmut (1989): *Elektronische Textverarbeitung als "Neues Medium". Transferprobleme und Akzeptanz aus historischer Sicht*. In: Hess-Lüttich, Ernest W. B. (Hg.): *Text Transfers. Probleme intermedialer Übersetzung*. Münster: Nodus, S. 271-288
- Schanze, Helmut/ Kammer, Manfred (1990): *Brief, Dokument und Memorial. Zum Problem der "Formulare" in der elektronischen Kommunikation*. In: Hess-Lüttich, Ernest W. B./ Posner, Roland (Hg.): *Code-Wechsel. Texte im Medienvergleich*. Opladen: Westdeutscher Verlag, S. 257-270
- Schenker, Walter (1977): *Plädoyer für eine Sprachgeschichte als Textsortengeschichte. Dargestellt am Paradigma von Telefon, Radio, Fernsehen*. In: *Deutsche Sprache* 5, S. 141-147

- Scherber, Peter (1993): Möglichkeiten der Informationsbeschaffung auf akademischen Datennetzen. In: Lenders, Winfried (Hg.): Computereinsatz in der Angewandten Linguistik. Frankfurt/M. u.a.: Peter Lang, S. 113-122
- Schlaffer, Heinz (1990): Poesie und Wissen. Die Entstehung des ästhetischen Bewußtseins und der philologischen Erkenntnis. Frankfurt/M.: Suhrkamp
- Schlaffer, Heinz (1994): Die eingebildete Kranke. Lesen ist mühsam: Die klassische Literatur ist ins Exil geraten. In: Frankfurter Allgemeine Zeitung, 7. 9. 1994, S. N 6
- Schlieben-Lange, Brigitte (1988): Die Folgen der Schriftlichkeit. In: Gauger/ Heckmann (Hg.1988), S. 13-21
- Schmaelzle, Udo Friedrich (Hg.1992): Neue Medien - mehr Verantwortung! Analysen und pädagogische Handreichungen zur ethischen Medienerziehung in Schule und Jugendarbeit. Schriftenreihe der Bundeszentrale für Politische Bildung, Bd. 310. Bonn
- Schmitz, Ulrich (1985): Die Maschine als Oberlehrer. In: Diskussion Deutsch 16 (Heft 84), S. 448-453
- Schmitz, Ulrich (1987) Sprache und Massenkommunikation. In: Ammon, Ulrich / Dittmar, Norbert/ Mattheier, Klaus J. (Hg.): Sociolinguistics. An International Handbook of the Science of Language and Society. Berlin, New York: de Gruyter, S. 820-832
- Schmitz, Ulrich (1988): Maschinelle Operationen als menschliche Handlungen. Vom Sprechen über Computer und mit ihnen. In: Weingarten/ Fiehler (Hg.1988), S. 159-177
- Schmitz, Ulrich (1992): Computerlinguistik. Eine Einführung. Opladen: Westdeutscher Verlag
- Schmitz, Ulrich (1995a): Geistiges Sammelsurium in technischer Perfektion. Schreibbarock und Schreibaskese am Computer. In: Jakobs/Knorr/Molitor-Lübbert (Hg.1995), S. 153-172
- Schmitz, Ulrich (1995b): ZAP und Sinn. Fragmentarische Textkonstitution durch überfordernde Medienrezeption. In: Holly, Werner/ Püschel, Ulrich/ Hess-Lüttich, Ernest W. B. (Hg.): Medienkommunikation. Frankfurt/M. u.a.: Peter Lang [im Druck]
- Schnupp, Peter (1992): Hypertext. München, Wien: Oldenbourg
- Schulte-Sasse, Jochen (1988): Von der schriftlichen zur elektronischen Kultur: Über neuere Wechselbeziehungen zwischen Mediengeschichte und Kulturgeschichte. In: Gumbrecht/Pfeiffer (Hg.1988), S. 429-453
- Schwanke, Martina (1993): Computer in der Germanistik. In: Zeitschrift für Literaturwissenschaft und Linguistik 23, H. 90/91, S. 53-70
- Severinson Eklundh, K. (1986): Dialogue Processes in Computer Mediated Communication. A Study of Letters in the COM System. Linköping: Linköping Studies in Arts and Sciences
- Siefkes, Dirk (1989): Beziehungskiste *Mensch - Maschine*. In: Sprache im technischen Zeitalter 27, S. 332-343
- Smolensky, Mark W./ Carmody, Meghan A./ Halcomb, Charles G. (1990): The Influence of Task Type, Group Structure and Extraversion on Uninhibited Speech in Computer-Mediated Communication. In: Computers in Human Behavior 6, S. 261-272
- Sobchack, Vivian (1988): The Scene of the Screen. Beitrag zu einer Phänomenologie der >Gegenwärtigkeit< im Film und in den elektronischen

- Medien. In: Gumbrecht, Hans Ulrich/ Pfeiffer, K. Ludwig (Hg.): *Materialität der Kommunikation*. Frankfurt/M., S. 416-428
- Sommerfeldt, Karl-Ernst (Hg.1988): *Entwicklungstendenzen in der deutschen Gegenwartssprache*. Leipzig: VEB Bibliographisches Institut
 - ["Sorge" (1994):] *Sorge rechtzeitig dafür, dass du nicht eines Tages zum Alten Eisen gehörst*. [Anzeige der Firma Microsoft]. In: *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 15.12.1994, S. 7
 - Strickland, Dorothy S./ Feeley, Joan T./ Wepner, Shelley B. (1987): *Using computers in the teaching of reading*. New York : Teachers College Press
 - Theall, Donald F. (1992): *Beyond the Orality/Literacy Dichotomy: James Joyce and the Pre-History of Cyberspace*. (Elektronisch verteilt im Internet: ftp-server wiretap.spies.com, Verzeichnis /Library/Cyber; Absender: dtheall@trentu.ca)
 - Turkle, Sherry (1984): *Die Wunschmaschine. Vom Entstehen der Computerkultur* (amerik.1984). Reinbek: Rowohlt
 - Virilio, Paul (1994): *Die Eroberung des Körpers. Vom Übermenschen zum überreizten Menschen* [frz.1993]. München, Wien: Carl Hanser Verlag
 - [Verlage 1994]: *Verlage C. H. Beck/ Vahlen/ dtv* (Hg.): *Elektronische Publikationen*. September 1994 - Februar 1995. CD-ROM, Disketten, Cassetten, Video, Mikrofiche [Verlagsprospekt, Stand 25. Juli 1994, 40 S.]. München
 - Waffender, Manfred (Hg.1991): *Cyberspace. Ausflüge in virtuelle Wirklichkeiten*. Reinbek: Rowohlt
 - Warnke, Martin (1992): *Politische Ikonographie*. In: Beyer, Andreas (Hg.): *Die Lesbarkeit der Kunst. Zur Geistes-Gegenwart der Ikonologie*. Berlin: Wagenbach, S. 23-28
 - Warnke, Martin/ Andersen, Peter Bøgh (Hg.1994): *Zeit der Hypermedien*. (=Zeitschrift für Semiotik 16, H. 1-2). Tübingen: Stauffenburg Verlag
 - Weingarten, Rüdiger (1988): *Typisierungen technisierter Kommunikation*. In: Weingarten/ Fiehler (Hg.1988), S. 57-74
 - Weingarten, Rüdiger (1989): *Die Verkabelung der Sprache. Grenzen der Technisierung von Kommunikation*. Frankfurt/M.: Fischer Taschenbuch Verlag
 - Weingarten, Rüdiger (1990a): *Information ohne Kommunikation?* In: ders. (Hg.1990), S. 7-17
 - Weingarten, Rüdiger (1990b): *Selbstreferenz und Begründung. Die unverständliche Faszination des Computers*. In: ders. (Hg.1990), S. 129-149
 - Weingarten, Rüdiger (1994a): *Datenbanken*. In: Günther, Hartmut/ Ludwig, Otto (Hg.): *Schrift und Schriftlichkeit. Writing and its Use. Ein interdisziplinäres Handbuch internationaler Forschung*. Berlin, New York: de Gruyter, 1. Halbband, S. 158-170
 - Weingarten, Rüdiger (1994b): *Perspektiven der Schriftkultur*. In: Günther, Hartmut/ Ludwig, Otto (Hg.): *Schrift und Schriftlichkeit. Writing and its Use. Ein interdisziplinäres Handbuch internationaler Forschung*. Berlin, New York: de Gruyter, 1. Halbband, S. 573-586
 - Weingarten, Rüdiger (Hg.1990): *Information ohne Kommunikation? Die Loslösung der Sprache vom Sprecher*. Frankfurt/M.: Fischer Taschenbuch Verlag
 - Weingarten, Rüdiger/ Fiehler, Reinhard (1988): *Einleitung*. In: Weingarten/ Fiehler (Hg.1988), S. 1-7
 - Weingarten, Rüdiger/ Fiehler, Reinhard (Hg.1988): *Technisierte Kommunikation*. Opladen: Westdeutscher Verlag

- Weller, Herman G./ Hartson, H. Rex (1992): Metaphors for the nature of human-computer interaction in an empowering environment: interaction style influences the manner of human accomplishment. In: Computers in human behavior 8, S. 313-333
- Wichter, Sigurd (1991): Zur Computerwortschatz-Ausbreitung in die Gemeinsprache. Elemente der vertikalen Sprachgeschichte einer Sache. Frankfurt/M., Bern, New York, Paris: Peter Lang
- Wichter, Sigurd (1992): Zur Entwicklung des gemeinsprachlichen Computerwortschatzes. In: Sprachreport, H. 4/92, S. 10-13
- Wittgenstein, Ludwig (1960): Philosophische Untersuchungen (1953). In: ders.: Schriften 1. Frankfurt/M.: Suhrkamp, S. 279-544
- Wittgenstein Studien (1994): [Anzeige] in: Information Philosophie, Nr. 2/94, S. 115 [Herausgeber der Wittgenstein Studien: Deutsche Ludwig Wittgenstein Gesellschaft e.V., Universität Passau]
- Woodhead, Nigel (1991): Hypertext and hypermedia. Theory and applications. Wilmslow: Sigma Press
- Wunsch, Raphael (1993): Tuning Up the Language Classroom: How the Computer Can Make Writing More Effective. In: Die Neueren Sprachen 92, H. 3, S. 228-249
- Young, Jeffrey R[ichard] (1994): Textuality in Cyberspace: Muds and Written Experience. (Elektronisch verteilt im Internet, 26.5.1994; Absender: jryoung@phoenix.princeton.edu)
- Zimmer, Dieter E. (1991): Die Elektrifizierung der Sprache. Über Sprechen, Schreiben, Computer, Gehirne und Geist. Zürich: Haffmans Verlag
- Zimmermann, Harald H. (1990): Computer und Sprache im Zeitalter der Fachinformation. In: Lebende Sprachen 35, H.1, S. 1-5
- Zoeppritz, Magdalena (1988): 'Kommunikation' mit der Maschine. In: Weingarten/ Fiehler (Hg.1988), S. 109-121.

- ***Παρατήρηση***

Οι όποιες αποκλείσεις (ως προς το περιεχόμενο) από την αρχική περιγραφή του μαθήματος οφείλονταν στην (τότε) απουσία τεχνολογικής υποδομής. Το μάθημα ολοκληρώθηκε με τη χρήση ΟΗ-Projector, ελλείψει εργαστηρίου Η/Υ. (Πρόκειται για έλλειψη, που παρατηρήθηκε και από τους φοιτητές στην αξιολόγησή του μαθήματος.)

6. ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗ

• *Τρόπος εξέτασης φοιτητών*

Οι φοιτητές /οι φοιτήτριες που παρακολούθησαν το συγκεκριμένο μάθημα είχαν τη δυνατότητα (προκειμένου να πάρουν βαθμό) να επιλέξουν ανάμεσα στους ακόλουθους τρόπους εξέτασης:

- A) Γραπτή εργασία και γραπτή εργασία ή εναλλακτικά:
- B) Γραπτή εργασία και προφορική παρουσίαση (πάνω σε προκαθορισμένο θέμα) ή εναλλακτικά:
- Γ) Γραπτή εργασία και προφορική εξέταση (με θέμα όλη την ύλη, που επεξεργαστήκαμε στη διάρκεια του εξαμήνου).

• *Συστήματα αξιολόγησης του μαθήματος:*

- *ερωτηματολόγιο που συμπληρώθηκε από τους φοιτητές (ακολουθεί ως δείγμα Α)*
- *ερωτηματολόγιο που συμπληρώθηκε από τη διδάσκουσα (ακολουθεί ως δείγμα Β)*

Παρατίθεται δείγμα των ερωτηματολογίων που συμπληρώθηκαν από τους φοιτητές καθώς και του ερωτηματολογίου που συμπληρώθηκε από τη διδάσκουσα. Τα ερωτηματολόγια αξιολόγησης είναι κοινά για όλα τα μαθήματα που διεξήχθησαν στο πλαίσιο του Προγράμματος Αναβάθμισης Προπτυχιακών Σπουδών του Τμήματος Γερμανικής Γλώσσας και Φιλολογίας. Τα πρωτότυπα συμπληρωμένα ερωτηματολόγια βρίσκονται στο Φάκελο του συγκεκριμένου μαθήματος στο αρχείο του Προγράμματος (ΠΠΣ του ΕΠΕΑΕΚ) που τηρείται στο Τμήμα.

Για πρόσβαση στα ερωτηματολόγια ή για περαιτέρω πληροφορίες οι ενδιαφερόμενοι μπορούν να απευθύνονται στην ειδική γραμματέα του Προγράμματος, κυρία Λιάνα Φίλη (στο Σπουδαστήριο του Τμήματος Γερμανικής Γλώσσας και Φιλολογίας, 7^{ος} όροφος Φιλοσοφικής Σχολής, κυψέλη 737, τηλ. 210 – 727 7779, e-mail: efili@lib.uoa.gr).

Δείγμα Α:

ΤΜΗΜΑ ΓΕΡΜΑΝΙΚΗΣ
ΓΛΩΣΣΑΣ ΚΑΙ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΑΝΑΒΑΘΜΙΣΗΣ
ΠΡΟΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
(Χ.Ε. 2004/05)

ΜΑΘΗΜΑ: ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ ΚΑΙ
ΥΠΕΡΚΕΙΜΕΝΟ (Ε.
ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΥ)

ΤΜΗΜΑ ΓΕΡΜΑΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ ΚΑΙ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΑΝΑΜΟΡΦΩΣΗΣ ΠΡΟΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΕΝΤΥΠΟ ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗΣ (ΣΥΜΠΛΗΡΩΝΕΤΑΙ ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΦΟΙΤΗΤΕΣ)

Η συμπλήρωση του ερωτηματολογίου είναι ιδιαίτερα σημαντική, γιατί στα αποτελέσματα της στατιστικής επεξεργασίας των απαντήσεών σας θα στηριχθεί η συνεχής μας προσπάθεια για τη βελτίωση της ποιότητας των προπτυχιακών σπουδών στο Τμήμα μας.

Ακαδημαϊκό έτος

- 2003-04
- 2004-05

Εξάμηνο

- εαρινό εξάμηνο
- χειμερινό εξάμηνο

Τίτλος μαθήματος.....

A. Παρακολούθηση μαθημάτων

1. Παρακολουθείτε γενικά με συνέπεια τα μαθήματα του Τμήματος

Διαφωνώ Απολύτως	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	Συμφωνώ Απολύτως
------------------	---	---	---	---	---	---	---	---	---	----	------------------

2. Παρακολουθήσατε με συνέπεια το συγκεκριμένο μάθημα

Διαφωνώ Απολύτως	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	Συμφωνώ Απολύτως
------------------	---	---	---	---	---	---	---	---	---	----	------------------

B. Περιεχόμενο μαθημάτων

3. Θεωρείτε ότι το περιεχόμενο των μαθημάτων γενικά του Τμήματος ανταποκρίνεται στα δικά σας ενδιαφέροντα

Διαφωνώ Απολύτως 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 Συμφωνώ Απολύτως

4. Το περιεχόμενο του συγκεκριμένου μαθήματος ανταποκρίνεται στα δικά σας ενδιαφέροντα

Διαφωνώ Απολύτως 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 Συμφωνώ Απολύτως

5. Το περιεχόμενο των μαθημάτων γενικά του Τμήματος ανταποκρίνεται στις προοπτικές επαγγελματικής αποκατάστασής σας

Διαφωνώ Απολύτως 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 Συμφωνώ Απολύτως

6. Το περιεχόμενο του συγκεκριμένου μαθήματος ανταποκρίνεται στις προοπτικές επαγγελματικής αποκατάστασης

Διαφωνώ Απολύτως 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 Συμφωνώ Απολύτως

7. Το περιεχόμενο των μαθημάτων γενικά του Τμήματος «δένουν» αρμονικά μεταξύ τους

Διαφωνώ Απολύτως 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 Συμφωνώ Απολύτως

8. Το περιεχόμενο του συγκεκριμένου μαθήματος «δένει» αρμονικά με τα άλλα μαθήματα

Διαφωνώ Απολύτως 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 Συμφωνώ Απολύτως

9. Η «ύλη» των μαθημάτων γενικά του Τμήματος ανταποκρίνεται στο περιεχόμενο

Διαφωνώ Απολύτως 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 Συμφωνώ Απολύτως

10. Η «ύλη» του συγκεκριμένου μαθήματος ανταποκρίνεται στο περιεχόμενο

Διαφωνώ Απολύτως 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 Συμφωνώ Απολύτως

Γ. Διδακτικό υλικό

11. Το διδακτικό υλικό ανταποκρίνεται στις απαιτήσεις του μαθήματος

Διαφωνώ Απολύτως 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 Συμφωνώ Απολύτως

12. Το διδακτικό υλικό ήταν κατανοητό

Διαφωνώ Απολύτως 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 Συμφωνώ Απολύτως

13. Το διδακτικό υλικό ήταν επαρκές

Διαφωνώ Απολύτως 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 Συμφωνώ Απολύτως

14. Το διδακτικό υλικό ήταν ενδιαφέρον

Διαφωνώ Απολύτως 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 Συμφωνώ Απολύτως

15. Το διδακτικό υλικό ενεργοποιεί/κινητοποιεί για παραπέρα μελέτη

Διαφωνώ Απολύτως 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 Συμφωνώ Απολύτως

16. Το διδακτικό υλικό διευκολύνει την μελέτη

Διαφωνώ Απολύτως 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 Συμφωνώ Απολύτως

17. Σας δημιουργήθηκε η επιθυμία να ανατρέξετε σε πρόσθετη βιβλιογραφία ή υλικό

Διαφωνώ Απολύτως 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 Συμφωνώ Απολύτως

Δ. Διδασκαλία

18. Ο διδάσκων ήταν κατανοητός

Διαφωνώ Απολύτως 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 Συμφωνώ Απολύτως

19. Ο τρόπος διδασκαλίας ήταν ενδιαφέρον

Διαφωνώ Απολύτως 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 Συμφωνώ Απολύτως

20. Ο διδάσκων ήταν συνεπής κατά την προσέλευσή του στο μάθημα

Διαφωνώ Απολύτως 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 Συμφωνώ Απολύτως

21. Η επικοινωνία του διδάσκοντα με τους φοιτητές κατά τη διάρκεια του μαθήματος ήταν άριστη

Διαφωνώ Απολύτως 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 Συμφωνώ Απολύτως

22. Η επικοινωνία του διδάσκοντα με εσάς προσωπικά ήταν άριστη

Διαφωνώ Απολύτως 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 Συμφωνώ Απολύτως

23. Σας βοήθησε η επαφή με τον διδάσκοντα στην κατανόηση του μαθήματος

Διαφωνώ Απολύτως 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 Συμφωνώ Απολύτως

24. Σας βοήθησε η επαφή με τον διδάσκοντα στην επίτευξη του διδακτικού στόχου

Διαφωνώ Απολύτως 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 Συμφωνώ Απολύτως

25. Ο διδάσκων μπόρεσε να σας ενθαρρύνει και να σας εμπνεύσει

Διαφωνώ Απολύτως 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 Συμφωνώ Απολύτως

Ε. Αξιολόγηση φοιτητών εκ μέρους του διδάσκοντα

26. Ο διδάσκων σας επεσήμανε τα θετικά στοιχεία

Διαφωνώ Απολύτως	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	Συμφωνώ Απολύτως
------------------	---	---	---	---	---	---	---	---	---	----	------------------

27. Ο διδάσκων σας αιτιολόγησε με κατανοητό τρόπο τα σημεία, στα οποία έκρινε ότι υπάρχουν ελλείψεις

Διαφωνώ Απολύτως	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	Συμφωνώ Απολύτως
------------------	---	---	---	---	---	---	---	---	---	----	------------------

28. Ο διδάσκων σας βοήθησε να ξεπεράσετε αυτές τις αδυναμίες

Διαφωνώ Απολύτως	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	Συμφωνώ Απολύτως
------------------	---	---	---	---	---	---	---	---	---	----	------------------

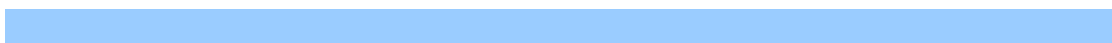
ΣΤ. Συμπεράσματα

29. Αντικείμενο μαθήματος, περιεχόμενο μαθήματος, τρόπος διδασκαλίας κρίνονται ως θετική εμπειρία

Διαφωνώ Απολύτως	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	Συμφωνώ Απολύτως
------------------	---	---	---	---	---	---	---	---	---	----	------------------

30. Το μάθημα να ενσωματωθεί στα μόνιμα προσφερόμενα μαθήματα

Διαφωνώ Απολύτως	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	Συμφωνώ Απολύτως
------------------	---	---	---	---	---	---	---	---	---	----	------------------

Δείγμα Β:

ΤΜΗΜΑ ΓΕΡΜΑΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ ΚΑΙ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ	ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΑΝΑΒΑΘΜΙΣΗΣ ΠΡΟΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ (Χ.Ε. 2004/05)	ΜΑΘΗΜΑ: ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ ΚΑΙ ΥΠΕΡΚΕΙΜΕΝΟ (Ε. ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΥ)
--	---	---

ΤΜΗΜΑ ΓΕΡΜΑΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ ΚΑΙ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΑΝΑΜΟΡΦΩΣΗΣ ΠΡΟΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΕΝΤΥΠΟ ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗΣ (ΣΥΜΠΛΗΡΩΝΕΤΑΙ ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΔΙΔΑΣΚΟΝΤΕΣ)

Η συμπλήρωση του ερωτηματολογίου είναι ιδιαίτερα σημαντική, γιατί στα αποτελέσματα της στατιστικής επεξεργασίας των απαντήσεών σας θα στηριχθεί η συνεχής μας προσπάθεια για τη βελτίωση της ποιότητας των προπτυχιακών σπουδών στο Τμήμα μας.

Ακαδημαϊκό έτος

- 2003-04
- 2004-05

Εξάμηνο

- εαρινό εξάμηνο
- χειμερινό εξάμηνο

Τίτλος μαθήματος.....

31. Ο σχεδιασμός του μαθήματος ήταν μια πρόκληση για μένα

Διαφωνώ Απολύτως	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	Συμφωνώ Απολύτως
------------------	---	---	---	---	---	---	---	---	---	----	------------------

32. Είχα συνδέσει πολλές προσδοκίες με αυτό το μάθημα

Διαφωνώ Απολύτως	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	Συμφωνώ Απολύτως
------------------	---	---	---	---	---	---	---	---	---	----	------------------

33. Ο αριθμός των φοιτητών ήταν ο ενδεδειγμένος για την πιλοτική φάση

Διαφωνώ Απολύτως	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	Συμφωνώ Απολύτως
------------------	---	---	---	---	---	---	---	---	---	----	------------------

34. Θα μπορούσα να εργαστώ και με μεγαλύτερο αριθμό φοιτητών

Διαφωνώ Απολύτως	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	Συμφωνώ Απολύτως
------------------	---	---	---	---	---	---	---	---	---	----	------------------

35. Η συλλογή/σύνταξη του διδακτικού υλικού χρειάστηκε πολύ χρόνο

Διαφωνώ Απολύτως 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 Συμφωνώ Απολύτως

36. Το διδακτικό υλικό μπορεί σχετικά εύκολα να εμπλουτιστεί με τρόπο ώστε να αξιοποιηθεί και σε επόμενα εξάμηνα

Διαφωνώ Απολύτως 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 Συμφωνώ Απολύτως

37. Το διδακτικό υλικό μπορεί σχετικά εύκολα να διατεθεί και στο διαδίκτυο

Διαφωνώ Απολύτως 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 Συμφωνώ Απολύτως

38. Οι φοιτητές έδειξαν αυξημένο ενδιαφέρον

Διαφωνώ Απολύτως 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 Συμφωνώ Απολύτως

39. Η αξιολόγηση των φοιτητών στηρίχτηκε στη συμμετοχή τους στο μάθημα

Διαφωνώ Απολύτως 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 Συμφωνώ Απολύτως

40. Η αξιολόγηση των φοιτητών στηρίχτηκε στην προφορική παρουσίαση συγκεκριμένου θέματος

Διαφωνώ Απολύτως 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 Συμφωνώ Απολύτως

41. Η αξιολόγηση των φοιτητών στηρίχτηκε στην γραπτή ανάπτυξη συγκεκριμένου θέματος

Διαφωνώ Απολύτως 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 Συμφωνώ Απολύτως

42. Η αξιολόγηση των φοιτητών στηρίχτηκε σε συνδυασμό των παραπάνω

Διαφωνώ Απολύτως 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 Συμφωνώ Απολύτως

43. Η αξιολόγηση των φοιτητών απαιτήσε πολλές κατ' ιδίαν συναντήσεις μαζί τους

Διαφωνώ Απολύτως 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 Συμφωνώ Απολύτως

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ

44. Αντικείμενο μαθήματος, περιεχόμενο μαθήματος, τρόπος διδασκαλίας κρίνονται ως θετική εμπειρία

Διαφωνώ Απολύτως 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 Συμφωνώ Απολύτως

45. Το μάθημα να ενσωματωθεί στα μόνιμα προσφερόμενα μαθήματα

Διαφωνώ Απολύτως 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 Συμφωνώ Απολύτως

7. APPENDIX - ΚΕΙΜΕΝΑ

(Μόνον για την έντυπη εκδοχή: βλ. το σχετικό υλικό στον φάκελο του μαθήματος, στο Αρχείο του ΠΠΣ, Βιβλιοθήκη τμήματος Γερμανικής Γλώσσας και Φιλολογίας, Πληροφορίες: κυρία Λιάνα Φίλη, 7^{ος} όροφος Φιλοσοφικής Σχολής, κυψέλη 737, τηλ. 210 – 727 7779, e-mail: efili@lib.uoa.gr)

8. ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ

ΠΡΟΤΑΣΗ ΥΠΕΡΚΕΙΜΕΝΟΥ ΠΟΥ ΑΝΑΠΤΥΧΘΗΚΕ ΣΤΟ ΜΑΘΗΜΑ

Literatur und Hypertext

Am Beispiel von Kafkas *Das Urteil*

In dieser Arbeit wird versucht, die hermeneutische Interpretation von Rolf Selbmann (*Kafka als Hermeneutiker. Das Urteil im Zirkel der Interpretation*, in: Jahraus, O. und Neuhaus, S. [Hrsg.], *Kafkas "Urteil" und die Literaturtheorie. Zehn Modellanalysen*, Reclam, Stuttgart 2002, S. 36-58) Kafkas Primärtext mithilfe von Links zuzuordnen.

1. Ebene

Das Urteil (Titel)

Es handelt sich um eine Erzählung, die laut Kafka in der Nacht vom 22. auf den 23. September 1912 „in einem Zuge“ entstanden ist. *Das Urteil* bildet Gegenstand zahlreicher [Interpretationen](#).

R. Selbmann sieht in dem Titel – wie in *Der Proceß* – einen zentralen juristischen Begriff, der zugleich einen zentralen Terminus des hermeneutischen Verstehens bildet. Selbmann weist auf Gadamer's *Wahrheit und Methode* hin, sowie auf die Bedeutung des *Vor-Urteils* im hermeneutischen Prozess. (s. Gadamer, 1990, S. 281 ff.) Selbmann fügt schließlich hinzu: „So unterstellt sich *Das Urteil* zunächst den Konventionen hermeneutischen Verstehens und provoziert eine herkömmliche Sinnsuche.“ (S. 48 f.)

Für F.

Es handelt sich um Felice Bauer, Kafkas Verlobte, der er die Erzählung gewidmet hat.

In der Widmung sieht Selbmann nicht „bloß den abgekürzten Namen Felice Bauers“, sondern „das ausdrückliche Signal, für sie eine „Geschichte“ erzählen zu wollen.“ (S. 49)

Es war an einem Sonntagvormittag im schönsten Frühjahr. :

Selbmann erkennt in der Geschichte merkwürdigerweise Erzählkonventionen der realistischen Erzählkunst aus dem 19. Jahrhundert. So sieht er am Anfang der Geschichte den typischen Novellenanfang mit „Nennung von Tages- und Jahreszeit, der Witterung und der gemächlichen Einführung der

Hauptfigur, als stamme sie aus der Feder eines realistischen Erzählers wie Gottfried Keller.“ (S. 49) Außerdem betont Selbmann die Kreisbewegung der Narration: „Der erste Blick [...] lassen wird“, und die leitmotivische Wiederkehr des Elementes „Fenster“ und der Perspektive des „Fensterblickes“: „Georgs lesender [...] ...der ein Fensterblick war.“ (S. 49).

Georg Bendemann:

Rolf Selbmann weist darauf hin, dass *Das Urteil* unter allen Kafka-Texten die „größte hermeneutische Herausforderung“ darstellt, u.a. weil Kafka in Brief- und Tagebucheintragungen auch als Interpret seiner selbst auftritt. (s. S. 42)

Kafka wies im Brief an seine Verlobte Felice vom 2. Juni 1913, ca. ein Jahr nach dem Verfassen der Erzählung, auf die Bedeutungshaftigkeit der beiden einzigen Namen der Erzählung hin:

“Georg hat so viel Buchstaben wie Franz [...] [Frieda](#) [...] den gleichen Anfangsbuchstaben” [s. Franz Kafka: *Briefe an Felice*, Fischer Verlag, Frankfurt a. M. 1995, S. 394]

Άλλη πρόταση: η βιβλιογραφία να μπει σε ξεχωριστό Link, οπότε τώρα σημειώνουμε απλώς F 394.

Selbmann weist darauf hin, dass diese Selbstdeutungen fast wörtlich auch in Kafkas Tagebucheintragungen zu finden sind und betont, dass sie dort in Kafkas „[Stilisierung des Entstehungsprozesses](#)“ des Urteils eingebunden sind. (S. 43)

an einen sich im Ausland befindenden Jugendfreund (S. 8)

Kafka bezeichnet *Das Urteil* als eine Geschichte „voller Abstraktionen, ohne daß sie zugestanden werden“. Über die Figur des nicht näher bestimmten Freundes schreibt er: „Der Freund ist kaum eine wirkliche Person ... Sicher bin ich dessen aber auch nicht. (F 396 f.)

Er dachte darüber nach:

Selbmann erkennt in den psychologisierenden Überlegungen des Protagonisten zu der Situation des Jugendfreundes eine Spiegelfunktion: sie bilden die Grundlage für die Interpretation der eigenen Situation, die sich am Ende als Krise entlarvt; außerdem wird aus der Freundschaft ein Entfremdungsszenario. Die Spiegelfunktion erschöpft sich nicht in diesen beiden

Aspekten: „So erhebt sich Georg in seiner
Reflexion....Doppelgängergeschichte“ (S. 50)

2. Ebene

Interpretationen.

(Im Rahmen dieses Hypertextprojekts werden wir uns hauptsächlich mit den zehn Modellanalysen des Bandes..... beschäftigen.)

Rolf Selbmann versucht eine hermeneutische Annäherung an das Stück, das er als „hermeneutische Herausforderung“ bezeichnet. (S. 42)

Michael Scheffel untersucht das Stück von der Seite des Strukturalismus.

...

Frieda

Der Name „Frieda“ – so erläutert Kafka in seinem Brief vom 12. Juni 1913 an Felice – war erfunden und geschrieben zu einer Zeit, „wo ich Dich zwar schon kannte und die Welt durch Dein Dasein an Wert gewachsen war, wo ich Dir aber noch nicht geschrieben hatte.“ (F 394).

Stilisierung des Entstehungsprozesses:

Selbmann erkennt den „angeblich unkontrollierte[n] Schreibausbruch Kafkas [...], dem *Das Urteil* seine Entstehung verdankt“ nur als einen Schreibimpuls. Vgl.: “Der andere resultiert sichtbar sein” (S. 43 f.)

Der Interpret erläutert, warum er den Terminus “Stilisierung” für Kafkas Beschreibung des Produktionsprozesses verwendet.

“In geradezu euphorischem Tonfall ... und Franz Werfel.” (S. 44-46)

Θα μπορούσαμε εδώ να συνδέσουμε κάποια κομμάτια ακόμα;

3. Ebene

hermeneutische Annäherung:

Rolf Selbmann faßt die Geschichte und das zentrale Anliegen des hermeneutischen Vorgehens wie folgt zusammen:

“Seit Beginn der Schriftlichkeit...Sinn spricht.” (S. 36-40)

Autorintention und Textintention

Kontext

4. Ebene

Autorintention und Textintention

Selbmann erklärt, dass weder Autorintention und Textintention noch das Textverständnis von Autor und Interpret sich decken müssen. Als Beispiel erwähnt er, dass Kafka selbst in mehreren Briefstellen seinen Text als Geschichte ohne “irgendeinen geraden, zusammenhängenden, verfolgbaren Sinn” (F 394) bezeichnet. Selbmann erläutert, dass die Tatsache, daß Kafka keinen Sinn in seiner Geschichte finden kann, keineswegs bedeutet, dass der Text sich nicht interpretieren läßt. Außerdem weist er darauf hin, daß Kafka selbst in weiteren Briefstellen seine Äußerungen zur Nichtinterpretierbarkeit (s. S. 47) seiner Erzählungen relativiert (“Aber es ist vieles Merkwürdige daran” (F 394)), wie die eigenen Interpretationsversuche (z.B. der Namen) beweisen. (s. S. 42 f.)

Kontext:

Selbmann meint, dass die Interpretation des eigenen Werkes bei Kafka im Kontext von Kafkas gesamtem Tagebuchschreiben zu lesen ist. “Drei Tage nach...Verstehens bilden.” (S. 46-47.)

Erwähnt werden Stellen, an denen das Verhältnis von Text und Realität verwischt wird. Selbmann betont die Vielschichtigkeit des Textes, in dem psychisch-persönliche, literarische und poetologische Überlegungen voneinander nicht mehr zu trennen sind, und sieht darin den Versuch des Schriftstellers, die Sinnhaltigkeit des Textes an der Wirklichkeitsverhaftung zu messen, was die Interpretierbarkeit und Eindeutigkeit des Textes beeinträchtigt.

Paratexte am Rande des Haupttextes:

- Über das Projekt:
- Entstehungsgeschichte:
- Franz Kafka Biographie:
- Erwähnte Bibliographie:
- Weitere Kafka Websites
- Auszüge aus Briefen und Tagebucheintragen
- ???

ΕΡΓΑΣΙΕΣ ΦΟΙΤΗΤΩΝ (ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΑ)

Βλ. ΣΧΕΤΙΚΑ LINKS (ΕΚΤΟΣ ΑΡΧΕΙΟΥ)

- Α) ΕΡΓΑΣΙΑ ΤΣΙΝΤΣΙΛΩΝΗ ΒΑΣΙΛΙΚΗΣ (ΜΝ: 210119)
- Β) ΕΡΓΑΣΙΑ ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΗ ΝΕΚΤΑΡΙΟΥ (ΜΝ: 210049)

✉ * ✉

Αθήνα 26.01.2005

Η διδάσκουσα

Εύη Πετροπούλου